

ISSN 1998-6718

Мектептегі **ПСИХОЛОГИЯ** *в школе*

*Ерекше білім беру қажеттіліктері бар
балаларды әлеуметтік-педагогикалық
сүйемелдеудің мәні*

*Мектепке дейінгі балалардың әлеуметтік-
эмоционалды дағдыларын дамыту*

*Психологические особенности
подросткового возраста*

8(206)
2025

Құрметті оқырман қауым!

Қолдарыңызға тиіп отырған журнал мектеп, мектепке дейінгі, арнайы, жоғары оқу орындары мұғалімдері мен оқытушыларына, жалпы оқырмандарға арналған. Журналға «Казпочта», «Ернұр пресс», «Евразия Пресс», «Эврика почта» және Post.kz сайты арқылы жазылған тиімді.

Жазылу ай сайын жүргізіледі.

Мекен-жайымыз:

050036, Алматы қаласы, Мамыр-2, 13-7.

№8 (206), 2025
(Тамыз-Август)

МЕКТЕПТЕГІ ПСИХОЛОГИЯ ПСИХОЛОГИЯ В ШКОЛЕ

Журнал 2006 жылдың қаңтар-ақпан айынан бастап
қазақ және орыс тілдерінде шыға бастады.

Журнал издается с января-февраля 2006 года на казахском и русском языках
2011 жылдан бастап ай сайын шығады – С 2011 года выходит ежемесячно

(Республикалық ғылыми-теориялық және қолданбалы журнал – Республиканский научно-теоретический и прикладной журнал)

МАЗМҰНЫ - СОДЕРЖАНИЕ

Б. САДЫРБАЕВА

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеудің мәні.....3

А. ШОТАН

Мектеп жасындағы жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері8

Д. НУРМАГАМБЕТОВА

Агрессивное поведения у детей младшего школьного возраста.....12

Г. АБИЛБАКИЕВА, А. ҚАЗЫ

Мектепке дейінгі балалардың әлеуметтік-эмоционалды дағдыларын дамыту16

Г. ӘДІЛГЕРЕЕВА

Библиотерапияның психологиялық әсері.....22

А. БИКИНЕЕВА

Психологические особенности подросткового возраста....24

Т. ОРАЗОВА

Емтихан кезінде стрестен арылу және өз-өзіне сенімділікті арттыру жолдары.....27

Д. АХМЕДАЛИЕВА

Ата-ана қарым-қатынасының бала тәрбиесіне әсері30

З. АЙТЛЕУОВА

Дарынды балалардың шығармашылық қабілетін анықтап дамыту35

М. БАЙМБЕТОВА

Баланың мектепке даярлығын анықтауға арналған сауалнамалар38

К. АЛДАБЕРГЕНОВА

Ата-аналармен өткізілетін коучинг сабақ40

Н. АУБАКИРОВА

Психология мамандығының ерекшеліктері жайлы бірер сөз42

ҚҰРЫЛТАЙШЫ:

«Педагог LTD» ЖШС

Бас редактор –

Ақнұр ОЛЖАЕВА

Ғылыми редактор –

Маржан АХМЕТОВА

20. 05. 2010 ж.

ҚР Байланыс және ақпарат министрлігінде қайта тіркеліп, №10964-Ж куәлігі берілді.

Басылым индексі: 75487

Басуға қол қойылды

11. 08. 2025 ж.

Офсеттік басылым.

Тапсырысы: 320.

Редакцияның

мекен-жайы:

050036, Алматы қаласы,
Мамыр-2 ы/а, 13-7.

Тел/факс:

8 (727) 255-72-94.

Ұялы тел: 8 777 303 37 67.

Эл пошта:

pedagog-ltd@mail.ru

Сайт:

www.pedagogltd.kz

Журнал <<Print

House GERONA>>

типографиясында

басылды.

Алматы қаласы, Сәтбаев
көшесі 30А/3, 124.

Көркемдеуші және
беттеуші:

Нұрзат Раймқұлова

Редакциялық алқа: Редакционная коллегия:

М. Ахметова – редакция алқасының төрағасы, психол. ғ. д., проф.
(Алматы, «Қайнар» Академиясы)

О. Саңғылбаев – психол. ғ. д., проф.
(Алматы, ҚазҰПУ)

М. Перленбетов – психол. ғ. д., проф.
(Алматы, «Қайнар» Академиясы)

Б.Р. Кадыров - д.пс.н., профессор
(Узбекистан, Ташкентский филиал МГУ им. М.В. Ломоносова)

М.П. Кабакова – канд. психол. н., профессор
(Алматы, КазНУ)

Ш. Сатиева – психол. ғ. к., проф.
(Семей, «Семей ун-т»)

А.Х. Кукубаева – д. психол. н., проф.
(Кокшетауский унив. им. Абая Мырзахметова)

Б. Бейсекеева – педагог-психолог
(Астана қ.)

 Жарияланған материалдар редакцияның пікірін білдірмейді. Фактілер мен мәліметтердің дұрыстығына авторлар жауапты. Журналға шыққан материалдардың стильдік қателіктеріне редакция жауап бермейді. Қолжазбалар мен фотосуреттер рецензияланбайды және қайтарылмайды.

 Опубликованные материалы не отражают точку зрения редакции. Ответственность за достоверность фактов и сведений в публикациях несут авторы. Рукописи и фотографии не рецензируются и не возвращаются.

Главный редактор –
Акнур ОЛЖАЕВА
Научный редактор –
М. АХМЕТОВА

Журнал перерегистрирован в Министерстве связи и информаций РК.
Свидетельство №10964-Ж от
20. 05. 2010 г. Астана.
Подписной индекс: 75487

Подписано в печать 11. 08. 2025 г.
Печать офсетная.
Заказ 320.

Учредитель:

ТОО «Педагог LTD»

Адрес: 050036, г. Алматы,
Мкр. Мамыр-2, 13-7.

Тел. /факс: 8 (727) 255-72-94;
сот. т.: 8 777 3033767

Эл. почта: pedagog-ltd@mail.ru

Сайт: www.pedagogltd.kz

Дизайнер-верстальщик
Нурзат Раймкулова

Журнал напечатан в типографии
<<Print House GERONA>>
г. Алматы, ул. Сатпаева, 30А/3,
124-офис.

НАЗАР АУДАРЫҢЫЗ!

Материалдарды компьютерде Times New Roman қарпімен теріп, көлемі 2 беттен аспайтын Microsoft Word бағдарламасында сақтап жіберіңіз. Мақала соңында автор туралы толық әрі нақты мәлімет болуы керек. Аты-жөніңізді толық жазыңыз. Мақаланың қосымша журналға жазылғандығыңыз жөніндегі **түбіртек көшірмесін** салғаныңыз жөн Түбіртектің түпнұсқасы өзіңізде қалсын. Ол журналды уақытысында алмаған жағдайда байланыс бөлімшесіне барып, талап етулеріңізге керек болады. Мақаланы мүмкіндігінше Интернет арқылы электронды поштаға (pedagog-ltd@mail.ru, aknur@mail.ru) жіберіңіз. Факс арқылы, бағалы хат арқылы да редакция мекен-жайына жіберулеріңізге болады.

ОБРАТИТЕ ВНИМАНИЕ!

Представляемые материалы должны быть напечатаны на компьютере и сохранены в формате программы Microsoft Word. Объем не более 2-х страниц. Сведения об авторе должны быть точными и полными. К высылаемому материалу приложить копию квитанции о подписке на журнал. Материалы отправляйте электронной почтой (pedagog-ltd@mail.ru, aknur@mail.ru), факсом или заказным письмом.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды әлеуметтік- педагогикалық сүйемелдеудің мәні

Б. САДЫРБАЕВА

Инклюзивті білім берудің негізгі идеясы – барлық оқушылар үшін оңтайлы мектеп ортасын құру арқылы ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды мектеп өміріне толық қосу. Бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға сыныпта арнайы көмек пен қолдау көрсетуді немесе қажет болған жағдайда сыныптан тыс оқытуды қамтиды. [1, 21-30 б.]

ҚР Конституциясына (30-бап) сәйкес, еліміздің барлық азаматтары мемлекеттік мекемелерде, сондай-ақ жоғары оқу орындарында конкурстық негізде тегін орта білім алуға құқылы. Бірақ соңғы уақытқа дейін мүмкіндігі шектеулі балалар қарапайым білім беру мекемелерінде оқи алмады. Олар үйде оқытуға немесе мамандандырылған орталықтарға жіберілді, бұл әлеуметтенудің, балалардың қоғамға бейімделуінің қажетті деңгейін қамтамасыз етпеді. Мәселе Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамытудың басталуымен қозғалды. [2, 11-15 б.]

Осы аз уақыт ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар процеске толығымен қатысқан кезде білім беру сапасы жақсырақ және тиімдірек болатынын білдік. Мектепте бірге өсіп, оқи отырып, әр түрлі қабілеттері, қызығушылықтары мен оқушылар әртүрлілікті қоғамдастық нормасы ретінде қабылдайды. Инклюзивті мектептер барлық оқушыларға әр түрлі қоғамда басқалармен қатар өмір сүруге және жұмыс істеуге қажетті көзқарастарды, құндылықтар мен дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді.

Инклюзивті білім беру бүкіл әлемдегі білім беру саясатының негізі болып табылады. Мұғалімдердің инклюзивті білімге деген көзқарасы, көбінесе саясаттың сәттілігімен байланысты, мұқият зерттелді. Мұғалімдерге, арнайы білім беру қажеттіліктері бар балаларға және әр түрлі нақты контексттерге байланысты әр түрлі факторлар анықталды.

Соның ішінде әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеудің мәні, ерекше қажеттіліктері бар балалардың толыққанды дамуы мен білім алу құқығын қамтамасыз ету және қорғау мақсатында ерекше баланың проблемаларын анықтауға және шешуге бағытталған әлеуметтік-педагогикалық қызметтің процесі және ерекше түрі ретінде қарастыру екендігін көрсетіп айтқан жөн.

«Сүйемелдеу, қолдау» сөздері көмек, қолдауға деген ұмтылысты білдіреді, яғни «құлап кетпеу», «көмек көрсету», «қорғауда сөйлеу», «ештеңенің бұзылуына жол бермеу». Өз кезегінде, көмек – бұл біреуге көмектесу, біреуге жеңілдік әкелетін нәрсеге қатысу. Осылайша, көмекті іске асыру біреуге бір нәрседен жеңілдік әкелуге бағытталған шаралар жү-

йесі ретінде қарастыруға болады, сондықтан сүйемелдеу осы шаралар жүйесін, осы көмекті, яғни көмек көрсету қызметін жүзеге асыру болып табылады.

Әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу – бұл балаларға қоғамда, олардың әлеуметтік-педагогикалық мәселелерін шешуде профилактикалық және жедел көмек көрсетуге бағытталған қызмет. Әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу құрылымында әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық компоненттерді ажыратуға болады.

Әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу – «әлсіз» әлеуметтік топтардың, жекелеген отбасылардың, өмірлік қажеттіліктерді қанағаттандыру қажеттілігін сезінетін балалардың өмір сүруіне лайықты жағдайлар жасауға және қолдауға, өмірдің өзін-өзі анықтауына көмек көрсетуге бағытталған арнайы әлеуметтік шаралар кешені.

Қазіргі уақытта ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды кешенді әлеуметтік-педагогикалық қолдау мәселелері ерекше маңызға ие және өзекті болып отыр. Әлеуметтік-педагогикалық қолдау педагогикалық қызметтің ерекше саласы ретінде осындай балаларды оқыту мен тәрбиелеуде тұлғаға бағытталған тәсілді жүзеге асырудың бір түрі ретінде қарастырылады. Қоғамның мүмкіндігі шектеулі балаларға деген көзқарасын ізгілендіру, әлеуметтік өмірдің барлық салаларына интеграцияның артуы халықтың осы санатына әлеуметтік көмекті іске асырудың жаңа тиімді түрлерін іздеуге итермелейді.

Әлеуметтік-педагогикалық көмек, қоғамдағы неғұрлым осал топтарды әлеуметтік қорғаудың мемлекеттік жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды әлеуметтік-педагогикалық қолдау әлеуметтік-педагогикалық қызметтің ерекше түрі болып табылады. Бұл әр түрлі жас кезеңдерінде, қоғамның әр түрлі қабаттарында және барлық әлеуметтік институттар мен тәрбие мен әлеуметтік көмектің барлық субъектілерінің қатысуымен ерекше қажеттіліктері бар балалардың жеке басының даму ерекшеліктерін ескере отырып, әлеуметтік тәрбиенің үздіксіз, педагогикалық тұрғыдан ұйымдастырылған процесі. Адамды әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу – бұл адамға пайда болған өмірлік жағдайды түсінуге көмектесетін және болып жатқан рефлексия негізінде оның өзін-өзі дамытуын қамтамасыз ететін мақсатты дәйекті педагогикалық іс-шаралар кешенін қамтитын процесс.

Дәстүр бойынша білім беру процесінде оқушыларды сүйемелдеу мәселесі психологиялық-педагогикалық және медициналық-әлеуметтік аспектіде қарастырылады. Сонымен қатар, мұндай сүйемелдеудің объектісі, әдетте, психикалық дамудың ерекшеліктеріне немесе физикалық денсаулығының бұзылуына байланысты белгілі бір әлеуметтік проблемалары бар бала деп аталады.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік-педагогикалық қолдау көп қырлы, кезеңді сипатқа ие. Нақтырақ айтатын болсақ мынадай міндеттерді шешуді көздейді: баланың жеке ерекшеліктерін және оның даму жағдайын зерделеу; мамандармен және баланың отбасымен бірлесіп,

оңтайлы жеке бағдарланған қолдау бағдарламасын әзірлеу; білім беру мекемесінің балаларын, ата-аналары мен педагогтарын жұмысқа қоса отырып, жеке және кіші топтық бағдарламаларды іске асыру; білім беру мекемесінің баланың қоршаған ортамен өзара әрекеттесудегі өз әлеуетін іске асыруда; ерекше баланың жеке басын қолдау бойынша әлеуметтік-педагогикалық технологияларды енгізу.

Әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу мүмкіндігі шектеулі баланың жеке басының және қоршаған ортаның қатынастарын реттеу тиімділігі. Инклюзивті жағдайлар балаларды күнделікті тәртіпті сақтау, мәселелерді шешудің әр түрлі жолдарын табу, әзіл-оспақты пайдалану және әңгімелермен бөлісу және тиімді қарым-қатынас жасау сияқты пайдалы дағдыларды игеруге көптеген мүмкіндіктер береді. Біздің мүмкіндігі шектеулі балаларды және мүмкіндігі шектеулі балалардың бір-біріне деген әлеуметтік құнды мінез-құлықты модельдейді және үйретеді. Бірлесіп жұмыс жасай отырып, біз барлық балалардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін сынып деңгейіндегі оқытуды дамыта аламыз.

Нәтижесінде жалпы білім беретін мұғалімдер мен оқушылар қол жетімді қосымша тәжірибе алады. Жалпы оқытушылар арнайы оқытушылармен командалық оқыту нәтижесінде олардың оқу бағдарламаларының ауқымы кеңейгенін байқады. Біз жалпы оқытушы немесе маман оқытушы болсақ та, барлық оқушылардың білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қолдау ең маңызды болып табылатынын түсінуіміз керек.

Инклюзивті жүйелер барлық балаларға сапалы білім береді және кемсітушілік көзқарасты өзгертуде маңызды рөл атқарады. Мектептерде баланың отбасынан тыс әлеммен алғашқы қарым-қатынасына жағдай жасайды, әлеуметтік қатынастар мен өзара әрекеттесуді дамытады. Әр түрлі қабілеттері мен тәжірибесі бар балалармен бірге ойнағанда, араласқанда және бірге оқығанда құрмет пен түсіністік артады.

«Әлеуметтік педагогиканың негізгі идеясы-әлеуметтік қызметке, инклюзияға, адамдардың қатысуына, әлеуметтік бірегейлікке және қоғам мүшелері ретіндегі әлеуметтік құзыреттілікке ықпал ету». [5, с. 76-80]

Инклюзивті білім берудегі әлеуметтік педагогиканың маңызды рөлі білім беру қауымдастығына, демек, әлеуметтік жүйеге әсер ету болып табылады. Қоғам жеке адамдарсыз тәуелсіз өмір сүрмейді. Мақсат – әлеуметтік әділеттілік және маргиналданған барлық топтар үшін қол жетімділік сияқты қажетті салдарды қамтамасыз ету жолдарын табу және жүзеге асыру және алып тастау сияқты жағымсыз салдардың алдын алу. Басқаша айтқанда, әлеуметтік педагогиканың мақсаты – азаматтарды әлеуметтік әділеттілік пен инклюзивтілік туралы жаңа көзқараспен тәрбиелеу – бірге өмір сүруді үйрену және елдердің әлеуметтік саясатына әсер ету арқылы қоғамды қайта құру. Бұл сәтті инклюзия үшін қажетті шарт болып табылады, өйткені инклюзия қоғамның әл-ауқатты қалай елестететінінен немесе оны қалайтынынан, сондай-ақ бірге өмір сүру тәсілінен бөлінбейді.

Оның кәсіби қызметінің маңызды құрамдас бөлігі – бала мен отба-

сының әлеуметтік бейімделу құбылыстарының алдын алу. Бұл физикалық немесе психикалық бұзылулардың болуына байланысты мүмкіндігі шектеулі баланың отбасы өмірінде жағымсыз әлеуметтік жағдайлардың пайда болуын болдырмауға бағытталған шаралар жүйесін құруды және үнемі жұмыс істеуді білдіреді.

Әлеуметтік педагогтың негізгі міндеті – мұндай баланы толыққанды әлеуметтік өмірге енгізу, айналасындағыларды оған қарапайым адам ретінде қарауға үйрету, ал оның білімі мен дамуында оның өмірін шектейтін физикалық немесе психикалық бұзылуларға емес, оның мүмкіндіктері мен функцияларын сақтауға бағыттау.

Әлеуметтік педагог өз қызметін ұйымдастыруда мүмкіндігі шектеулі балалардың тәуелсіз өмірінің заманауи философиясына және компенсаторлық даму идеясына сүйенеді [6, 25 б.].

Әлеуметтік педагог мүмкіндігі шектеулі баланы тәрбиелеп отырған отбасының бейімделу мүмкіндіктерін арттыруға үнемі қатысады. Бұл мүмкіндіктер отбасының ішкі ресурстары арқылы да, әлеуметтік орта ресурстары арқылы да қалыптасады, ал әлеуметтік педагог әлеуметтік-педагогикалық қызмет арқылы ресурстардың осы және басқа топтарының синергетикалық әсерін қамтамасыз етуге және арттыруға тырысады. Отбасының ішкі оңалту әлеуетін анықтау және жандандыру өте маңызды. Оған білім беру, делдалдық және психологиялық көмек көрсету арқылы қол жеткізіледі.

Дәстүр бойынша білім беру кеңістігінің және жақын ортаның, соның ішінде жақын әлеуметтік-мәдени кеңістіктің барлық субъектілерімен өзара әрекетке түседі.

Инклюзивті білім беру ұйымында әлеуметтік педагогтың негізгі функционалдық міндеттеріне мыналар жатады:

- оқу барысында туған шешімдерді қабылдау мақсатында білім беру ұйымының педагогикалық ұжымымен өзара әрекет жасау;
- мектеп ұжымында салауатты әлеуметтік-психологиялық ахуалды сақтау және инклюзивті мәдениетті дамыту;
- мүмкіндігі шектеулі балалардың отбасын әлеуметтік-педагогикалық зерттеу, оның қабілеттерін анықтау;
- осындай отбасын анықтамалық ақпаратты, консультацияны, оқытудың белсенді түрлерін қосқанда, білім беру қызметтерінің кешенімен қамтамасыз ету;
- білім беру ұйымы жағдайында да, одан тыс жерлерде де ересектер мен балалардың өзара іс-қимылының, ынтымақтастығының әр түрлі түрлерін ұйымдастыру;
- өзара көмек топтарын құру бойынша білім беру ұйымының басқа оқушыларының отбасыларымен өзара қарымқатынаста болу;
- мүмкіндігі шектеулі балалардың отбасын барлық ақпараттармен хабардар ету;

Сонымен қатар әлеуметтік педагогтың мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтендіруде кездесетін негізгі мәселелерді де айта кеткен жөн:

- қоғамнан оқшаулануы;

- дені сау адамдардың дұшпандығы мен әдептілігіне байланысты байланыс орнатудағы қиындықтар;
- мүмкіндігі шектеулі балалармен өзара әрекеттесу тәжірибесінің болмауы;
- дамудың артта қалуына байланысты материал; педагогтердің жұмысқа дайындығы;
- мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауда нақты әдістемелік базаның болмауы;
- балалардың іс-әрекет еркіндігін қамтамасыз ететін тұрмыстық, материалдық жағдайлардың болмауы.

Әлеуметтік педагогтың сүйемелдеуінде тек қана бала ғана емес сонымен қатар мүмкіндігі шектеулі балалардың отбасымен жұмыс жасау керек:

- ата-аналарды психологиялық қолдау;
- дамуында ауытқулары бар балаларда пайда болатын қайталама ақаулардың алдын алу мақсатында ата-аналармен жұмыс жасау;
- баланың қажеттіліктерін тиімді қанағаттандыру жолдарын түсіндіру.

Қортындылай келсек, әлеуметтік-педагогтың кәсіби қызметінің жетістігі оның алдында тұрған мәселелерді шешудің кешенді тәсілімен қамтамасыз етіледі. Осыған байланысты керек іс-әрекеттер: мамандар тобында, оның ішінде психологиялық-педагогикалық консилиум аясында әрекет ету, баламен, отбасымен, білім беру мекемелерімен, басқа ұйымдармен және құрылымдармен жұмыс істеу, яғни желілік тәсілді жүзеге асыру; нақты әлеуметтік-педагогикалық мәселелерді шешу үшін дұрыс таңдау арқылы әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың әдістерін өзгерту. Тағы айта кететін нәрсе әлеуметтік-педагогтың қазіргі уақытта алдында тұрған мәселелердің бірі қоғамдық сананың өзі инклюзияны, атап айтқанда инклюзивті білім беруді қабылдауға дайын емес; мұғалімдер мен бұқаралық мектеп директорларының көпшілігі мүгедектік мәселелері туралы жеткілікті білмейді және мүгедек балаларды қалыпты сыныптарда оқу процесіне қосуға дайын емес; мүгедектердің ата-аналары құқықтарды қалай қорғауды білмейді балалар білім алуға және білім беру жүйесі мен әлеуметтік қолдаудан қорқады; оқу орындарының архитектурасы (ішкі және сыртқы) ерекше қажеттіліктері бар балаларға қол жетімді емес.

Әдебиеттер:

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года №319-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г.
2. Закон Республики Казахстан от 13 апреля 2005 года №39-III «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.06.2020 г.)
3. Конвенция ООН О правах инвалидов. Принята резолюцией 61/106 Генеральной Ассамблеи от 13 декабря 2006 года
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml

4. Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы» от 27 декабря 2019 года №988.

5. Воспитание семейных ценностей: партнерство семьи, школы и общества. Всероссийская заочная научно-практическая конференция с международным участием (28 декабря 2018 г.). – Чебоксары, 2019. – 76-80 с.

6. Выготский Л.С. Основы дефектологии / Л.С. Выготский. – Собр. соч., т.1. – М., 1982. - 75 с.

7. Махамбетова Ж.Т., Формирование профессиональных компетенций будущих социальных педагогов к работе в условиях инклюзивного образования: Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD). – Алматы, 2023.

8. Дюсенбаева Б.А., Подготовка специального педагога к работе в условиях инклюзивного образования: Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD). – Алматы, 2022.

9. Жомартовой А.Д., Формирование готовности будущих педагогов к инклюзивному образованию в условиях информатизированной среды.: Диссертация на соискание ученой степени доктора философии (PhD).

10. Кудеринова А.М., Государственная политика по реализации инклюзивного образования Республики Казахстан: Магистерский проект на соискание степени магистра бизнеса и управления. – Нур-Султан, 2022.

Мектеп жасындағы жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың психологиялық- педагогикалық ерекшеліктері

А. ШОТАН

Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесінің басты міндеті ғылым мен тәжірибенің жетістіктері негізінде алынған білімді нақты жағдайда пайдалану икемділігін меңгерген, өз бетінше дұрыс, тиімді шешімдер қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру болып табылады. Бұл өз кезегінде, қазіргі қоғамның талаптары білім берудің жалпы және арнайы психология мен педагогика ғылымдарының салаларында басым өзгерістер енгізілуіне себеп болып отыр. Сондықтан да бүгінгі таңда барынша қалыпты баланың болсын, ерекше қажеттіліктері, қабілеттіктері бар баланың болсын, тұлғалық қалыптасуына, дамуына бағытталған оқыту мен тәрбиелеудің жаңа жолдарын іздестіру үлкен маңызға ие.

Қазіргі уақытта әлем бойынша дамуында кемшіліктері бар балалар мен жасөспірімдерді қоғамға әлеуметтік бейімдеу мәселесіне ерекше назар аударылуда. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында инклюзивті білім беру жүйесін дамыту міндеті көзделген. Баланың толық тұлғалық, жағымды психофизиологиялық дамуын қалыптастыру, мектепте дұрыс білім алуы үшін уақытында сөйлеу тілін меңгеру өте маңызды. Осыған байланысты, соңғы кездері арнайы психология мен педагогикада мектеп жасындағы сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалар үлкен қызығушылық тудырып отыр.

Жалпы сөйлеу тілінің дамымауы баланың интеллектуалды, сенсорлы, ерік аяларының қалыптасуына өз әсерін тигізеді. Сөйлеу тілі бұзылыстарымен психикалық дамудың басқа жақтарының арасындағы байланыс екіншілік ақаулардың пайда болуына себепші болады. Сондай-ақ, ойлау операцияларының (салыстыру, топтастыру, талдау, жинақтау) меңгеруге қажетті алғы шарттарын меңгергенімен балаларда сөздік-логикалық ойлауы дамымаған болады да, ойлау операцияларын қиналып меңгереді. Т.Д. Барменкованың экспериментальды зерттеулері бойынша (1997 ж.), ЖСТД мектеп жасына дейінгі балалар логикалық операциялардың қалыптасу деңгейі бойынша қалыпты дамып келе жатқан өз құрдастарынан айтарлықтай артта қалады.

Логикалық операциялардың қалыптасу деңгейі бойынша балаларды 4 топқа бөледі.

Бірінші топ балаларының вербальді және вербальсіз логикалық операцияларының қалыптасу деңгейі жоғары, сөйлеу тілі қалыпты дамыған балалардың көрсеткіштеріне сәйкес келеді, танымдық белсенділігі, тапсырмаға қызығушылығы жоғары, бағытты әрекеті тұрақты және жоспарлы.

Екінші топ балаларының логикалық операцияларының қалыптасу деңгейі жас ерекшелігіне сай емес, төмен. Сөйлеу белсенділігі төмен, балалар сөздік нұсқауды қабылдағанда қиналады, қысқа уақытта есте сақтаудың көлемі шектелген, сөздер қатарын есте сақтай алмайды.

Үшінші топ балаларының бағытты әрекеті бұзылған, ол вербальді және вербальсіз тапсырмаларды орындағанда байқалады. Оларға зейінді шоғырландыруының жеткіліксіздігі, танымдық белсенділік деңгейінің төмендігі, қоршаған орта туралы түсініктерінің аздығы, себеп-салдар байланыстарын түсінудегі қиындықтар тән. Алайда, логопед тарапынан тиісті көмек көрсетілген болса, балалардың абстрактілі түсініктерді меңгеруге қажетті әлеуеттік мүмкіндіктері жақсарады.

Төртінші топ балаларына логикалық операциялардың жетілмеуі тән. Балалардың логикалық әрекеті өте тұрақсыз, жоспарлауы жоқ, танымдық әрекеті төмен, тапсырмаларды дұрыс орындауын қадағалай алмайды. Бірқатар авторлар ЖСТД балалардың зейін көлемінің және оның тұрақтылығының жеткіліксіздігін, оның таратуының мүмкіндігі шектеулігін атайды. ЖСТД балалардың мағыналық, логикалық есте сақтауы сақталғанымен, вербальді есте сақтауы төмен, есте сақтаудың өнімді-

лігі төмен. Олар күрделі нұсқауларды, тапсырмалардың элементтерімен кезектілігін ұмытып қалады.

Сөйлеу тілі бірінші деңгейіндегі балалардың есте сақтау белсенділігінің төмендігі танымдық әрекеттің даму мүмкіндіктерінің шектеулігімен бірге жүреді. ЖСТД балалар күрделі жағдайларда затты көріп тану кезінде заттың бейнесін белгілі бір қиындықпен қабылдайды, оны тану үшін балалар көп уақытты қажет етеді, жауап беру кезінде сенімсіздік байқалды және затты танып білу кезінде қателер жібереді.

«Үлгімен сәйкестендіру» тапсырмасын орындаған кезде олар бағдарлаудың қарапайым формаларын қолданады. Мысалы, ЖСТД балалар модельді перцепциялық әрекет бойынша тапсырма орындағанда көріп салыстыру тәсілін аз қолданды. Балалардың көріп қабылдауын зерттеу нәтижесінде ЖСТД балаларда оның жеткіліксіз қалыптасқаны байқалады. Мнестикалық зерттеу нәтижесінде ЖСТД балалардың сөздік нұсқауды есте сақтауы сөйлеу тілі қалыпты балалармен салыстырғанда нашар екені анықталды.

Сөйлеу тілі бұзылған балалардың барлығында дерлік фонетико-фонематикалық қабылдау кемшілігі кездеседі және сөйлеу-есту мен сөйлеу-қозғалу анализаторларының байланысы міндетті түрде байқалады. Кейбір жағдайларда айтылуда қарама қайшылығы жоқ фонемалар ажыратылады, енді бір жағдайларда айтылуда дифференциалданатын фонемалардың өзі ажыратылмайды. Және мұнда қандай да бір белгілі пропорция сақталады: дыбыстауда қанша дыбыс саны дифференциалданса, соншалықты фонеманы естіп ажыратуға болады. Дыбыстаудағы «тірек» қаншалықты аз болса, фонема бейнелерін қалыптастыру соншалықты нашар болады. Ал фонемалық есту қабілетін дамыту тілдің барлық жағын қатар қамтып дамытумен тікелей байланысты, бұл өз кезегінде баланың жалпы дамуын қамтамасыз етеді.

Сөйлеу патологиясы бар балалардың барлығында аталған психикалық қызмет тежеле дамиды. Зерттеулер көрсеткендей, нақты объектілер мен бейнелерді көру арқылы қабылдау бұл балаларда анағұрлым төмен деңгейде болады, әсіресе, таныс емес ракурста берілген бейнелер мен заттарды тану қиындық туғызады. Олар заттың бейнесін қабылдау үшін ұзағырақ уақытты қажет етеді. Сөйлеу тілі бұзылған балалардың зейіндері де бірқатар өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады: олардың зейіндері тұрақсыз, ырықты зейіндері төмен, өз іс-әрекеттерін жоспарлай алмайды. Мақсатты әрекеттерде, оның ішінде, шешім қабылдауда зейіндерін шоғырландыра алмайды.

Модальдық тітіркендіргіштердің түріне қарай (есту немесе көру) олардың шоғырлануы да әртүрлі: айталық, көріп қабылдағаннан гөрі, естіп қабылдаған инструкцияны орындау анағұрлым қиынырақ. Бірінші жағдайда жіберілетін қателердің саны анағұрлым көп, себебі, түс, форма, фигуралардың орналасуы бойынша дифференциация жасау бұзылған.

Жалпы тіл дамуы жетілмеген балалардағы іс-әрекет қарқыны жұмыс процесінің соңына қарай төмендейді. Және сөйлеу мен тәжірибелік іс-әрекет арасындағы зейіннің таралуы өте қиын, тіпті мүлдем шешілмей-

тін мәселе болуы мүмкін. Сонымен бірге сөзбен нақтылау, констатация жасау реакциясы басым, ал қалыпты дамудағы балаларда керісінше, орындалып жатқан іске қатысты мұндай қабаттасқан реакциялар байқалмайды. Жалпы тіл дамуы тежелмеген балалардағы зейін кемшілігінен кететін қателер іс-әрекет барысында сақталады, олар мұны дер кезінде байқап түзете алмайды. Қателердің сипаты мен таралу уақыты сапалық жағынан сау балалардан өзгеше екендігі белгілі.

Сөйлеу тілі бұзылған балалардың көрнекі-бейнелік ойлау қабілеттерінің ерекшеліктерін Дж. Равеннің түрлі түсті прогрессивтік матрицасының балаларға арналған нұсқасының көмегімен зерттеу (М.А. Фотекова) тапсырманы сәтті орындаған бастауыш сынып оқушыларының құрамы бірыңғай емес, жоғарыдағы әр топтан жиналғаны анықталды. Көрнекі тапсырмаларды орындау нәтижелері бойынша ең көп жетістіктерге жеткен топтағы балалардың тілдік патологиясы тым өрескел емес (дыбыстау кемшіліктері мен грамматикалық құрылысты жеткіліксіз игеру). Жалпы тілі жетілмеген балалардың 37%-ға жуығы көрнекі есептерді шығаруда төмен деңгейді көрсетті. Оқушылардың тек 7% ғана танымдық іс-әрекеті қалыпты дамудағы оқушылардың көрсеткіштеріне жақын екендігі белгілі болды.

Ойлау операцияларының дамуы үшін қажетті машықтарды меңгере отырып, балалар кейде көрнекі-бейнелік ойлау түрін толық меңгере алмайды. Яғни, егер арнайы үйретпесе, олар талдау, топтау, салыстыру, классификация жасау, артық ұғымды бөліп алу, аналог бойынша тұжырым жасау сияқты дағдыларды меңгере алмайды. Көрнекі-бейнелік ойлау кемістіктері ми қыртысының төбе-шүйде аймақтарының зақымдануынан салдарынан пайда болады. Көрнекі-бейнелік ойлау түрінің қалыптаспауы көп жағдайларда тіл кемістігінің ауырлық дәрежесімен байланысты (Т.А. Фотекова, 1993). Сондай-ақ, жалпы тілі дамымаған балаларға ойлаудың ригидтілігі, яғни ебедейсіздігі тән (Л.И. Белякова, Ю.Ф. Гаркуша, О.Н. Усанова, Э.Л. Фигередо).

ЖСТД балаларға жалпы соматикалық әлсіздігімен қатар қимыл аясының дамуындағы кейбір кешеуілдеулер тән; қимылдарының тепе-теңдігі әлсіз, қимылды орындау жылдамдығы мен дәлдігі төмен. Сөзбен нұсқау бергендегі қимылдарды орындауда балалар өте қиналады.

Г.Р. Шашкина, Л.П. Зернова, И.А. Зиминаның (2003) зерттеулері бойынша, ЖСТД балаларда моторикасының барлық түрлерінде – жалпы, мимикалық, ұсақ және артикуляциялық қимылдардың тепе-теңдігінің жеткіліксіздігі байқалады.

Моториканың даму деңгейі орташа балаларда кейбір сынақтарды орындаған кезде қосымша қимылдар жасауы байқалады, тапсырма орындау үшін олар ұзақ уақытты қажет етеді. Сөздік нұсқау бойынша тапсырмаға қарағанда, тапсырманы көрсету бойынша орындауы жоғары. Моторикасының дамуы жоғары деңгейдегі балалар жас мөлшеріне жақындатылған: ұсақ және артикуляциялық моторикасы жақсы дамыған. Мұны, мектепалды даярлық топ балаларымен түзету жұмысы ұзақ уақыт жүргізілгендікпен түсіндіруге болады.

ЖСТД балаларды психологиялық-педагогикалық диагностикалау барысында алынған мағлұматтар логопедтің осы балалармен оқу процесін ең тиімді жүйе бойынша жоспарлауға және әр балаға арналған түзетудің жеке әдістерімен тәсілдерін іріктеуге мүмкіндік береді.

Мектеп жасындағы ЖСТД балаларды оқыту және тәрбиелеу.

Мектеп жасындағы ЖСТД балалар сөйлеу мүмкіндіктері шектеулі балаларға арналған арнайы мектептерде оқиды. Сондай-ақ ПМПК-нің шешімі бойынша инклюзивті білім бағдарламасы енгізілген жалпы білім беретін мектептерге де жолдау ала алады. Мен қызмет ететін мектепте инклюзивті білім беру бағыты бойынша ЖСТД 5 бала білім алуда. Оқытудың мазмұны мен әдістемелері оқушылардың сөйлеу тілінің даму заңдылықтарын ескере отырып құрастырылған.

Ондай балаларда сөйлеу тілінің барлық компоненттерінің жүйелі бұзылуы байқалады. Сөз қоры шектелген, дыбыс айтуы бұзылған, фонематикалық қабылдауы жетілмеген, ауызша сөйлеу тілі жағдайға (ситуацияға) байланысты, байланыстарып сөйлеуі қалыптаспаған, тұрақты аграмматизм кездеседі. Сонымен қатар тілдің қатынас, жалпылама, реттеуші функциялары кешеуілдеп қалыптасады.

Тіл дамыту жұмыс жүйесі сөздік материалдарды концентрлік жолмен меңгеруді көздейді. Оқу процесінде міндетті түрде танымдық іс-әрекеттерін дамытуға бағытталған жұмыс түрлері қолданылады. ЖСТД балаларды оқыту-тәрбиелеу мектептің оқу бағдарламасына сай жүргізіледі. Аталған бағдарламада оқушылардың ауызша, жазбаша сөйлеу тіліне қойылатын талаптар, сөздік-семантикалық жұмыс көлемі, мазмұны, сөйлем үлгілері барлық сабақтар бойынша толық қарастырылған.

Агрессивное поведения у детей младшего школьного возраста

Д.Б. НУРМАГАМБЕТОВА

Детская агрессивность является одной из основных проблем в современном обществе. С проблемой агрессивного поведения детей сталкиваются родители, педагоги, психологи. Исследования, которые посвященные истокам агрессивности и ее коррекции оказывают необходимую помощь агрессивным детям.

Агрессивность – психическое явление, выражающееся в стремлении к насильственным действиям в межличностных отношениях. Может проявляться как психический процесс или состояние, но может быть свойством личности и даже чертой характера как результат недостаточного воспитания или симптом психического заболевания.

Дж. Доллард автор одной из первых монографий, затрагивающих проблему агрессии, определяет агрессию как акт, целевой реакцией которого является нанесение вреда организму. Данный подход явился определяющим для многих последующих исследователей, склонных рассматривать агрессию как реакцию враждебности на созданную другим фрустрацию независимо от того, насколько эта фрустрация имеет враждебные намерения.

Л. Берковиц рассматривает агрессию как негативную установку к другому человеку или группе людей, которая находит свое выражение в крайне неблагоприятной оценке своего объекта-жертвы и проявляется в демонстрации недружелюбного отношения и антипатии к конкретному человеку, в желании ему зла.

А.А. Реан понимает под агрессивностью такое свойство личности, которое выражается в готовности к агрессии. Основными критериями, позволяющими отнести агрессивность к свойствам личности являются:

- 1) выражение данным свойством некоторого отношения к определенным сторонам действительности;
- 2) формирование в процессе социализации и образования постоянного комплекса социальных связей;
- 3) относительная изменчивость под воздействием социальных условий;
- 4) относительная устойчивость, постоянство, одинаковость при повторных проявлениях.

Выделяют множество факторов, влияющих на появление агрессивности:

1. Семья.
 - а) Стиль воспитания в семье: - гиперопека, - гипоопека;
 - б) Эмоциональная близость с ребенком;
 - в) Социально-культурный статус семьи и т.д.
2. Индивидуальные особенности человека:
 - а) Сниженная произвольность;
 - б) Низкий уровень активного торможения и т.д.;
3. Сверстники (через взаимодействие с ними формируется определенная модель поведения).
4. Средства массовой информации, которые в настоящее время приобретают все большую значимость в формировании агрессивности не только у детей, но и у всего населения в целом.
5. Нестабильная социально-экономическая обстановка.

О. Хухлаева, беря за основу стиль поведения в конфликте, выделяет следующие виды агрессивности:

1. Защитная. Возникает тогда, когда при наличии у ребенка активной позиции закрепляется страх перед окружающим миром. Основная функция агрессии в этом случае – защита от внешнего мира, который представляется ребенку небезопасным;
2. Деструктивная. Если у ребенка в раннем возрасте отсутствует автономность, способность к самостоятельным выборам, суждениям,

оценкам, то в активном варианте у него появляется деструктивная агрессивность;

3. Демонстративная. Возникает не как защита от внешнего мира и не причинение вреда кому-либо, а как желание ребенка обратить на себя внимание.

Следует отметить, что в жизни чаще всего встречается сочетание некоторых или даже всех видов агрессии.

Агрессия в человеческом обществе имеет специфические функции. Во-первых, она выступает средством достижения какой-нибудь значимой цели. Во-вторых, часто агрессия является способом замещения блокированной потребности и переключения деятельности. В-третьих, агрессия используется некоторыми людьми как способ удовлетворения потребности в самореализации, самоутверждении и как защитное поведение.

И.А. Фурманов делит агрессивное поведение детей на две формы:

1. Социализированная – дети обычно не имеют психических нарушений, у них низкий моральный и волевой уровень регуляции поведения, нравственная нестабильность, игнорирование социальных норм, слабый самоконтроль. Они обычно используют агрессию для привлечения внимания, чрезвычайно ярко выражают свои агрессивные эмоции (кричат, громко ругаются, разбрасывают вещи). Такое поведение направлено на получение эмоционального отклика от других или отражает стремление к контактам со сверстниками. Добившись внимания партнеров, они успокаиваются и прекращают свои вызывающие действия. У этих детей агрессивные акты мимолетны, обусловлены обстоятельствами и не отличаются особой жестокостью. Агрессия носит произвольный, непосредственный характер, враждебные действия быстро сменяются дружелюбными, а выпады против сверстников – готовностью сотрудничать с ними. Ребята обычно используют физическую агрессию (прямую или косвенную), поступки отличаются ситуативностью, наиболее яркие эмоции наблюдаются в момент самих действий и быстро угасают. Такие дошкольники имеют весьма невысокий статус в группе сверстников – их не замечают, не принимают всерьез либо избегают. Наиболее яркая характеристика, которую им дают сверстники: «Во все вмешиваются, кричат, бегают, все портят и всем мешают». Поведение похоже на проявления гиперкинетического синдрома, только более целенаправленно и агрессивно;

2. Несоциализированная – дети обычно страдают какими-нибудь психическими расстройствами (эпилепсия, шизофрения, органическое поражение головного мозга) с негативными эмоциональными состояниями (тревога, страх, дисфория). Отрицательные эмоции и сопровождающая их враждебность могут возникать спонтанно, а могут быть реакцией на психотравмирующую или стрессовую ситуацию. Личностными чертами таких детей являются высокая тревожность, эмоциональное напряжение, склонность к возбуждению и импульсивному поведению. Внешне это проявляется чаще всего прямой вербальной и физической

агрессией. Эти ребята не пытаются искать сотрудничества со сверстниками, часто сами не могут внятно объяснить причины своих поступков. Обычно агрессивными действиями они либо просто разряжают накопившееся эмоциональное напряжение, либо получают удовольствие от причинения неприятностей другим.

Часто агрессивный ребенок ощущает себя отверженным, никому не нужным. Жестокость и безучастность родителей приводит к нарушению детско-родительских отношений, и влияет на душу ребенка уверенность, что его не любят. «Как стать любимым и нужным» – неразрешимая проблема, стоящая перед маленьким человеком. Вот он и ищет способы привлечения внимания взрослых и сверстников.

Научаются агрессивному поведению дети и в ходе взаимодействия с другими детьми. Один из способов научения агрессивным действиям у сверстников – игра. К этим играм можно отнести те, в которых дети толкаются, догоняют друг друга, дразнятся и пр. Кроме того, в этом возрасте наиболее характерна реактивность или так называемая ответная агрессивность на действия сверстников. Часто агрессия может возникать как ответная реакция на неприемлемое поведение окружающих, то есть как акт возмездия за что-либо.

На агрессивное поведение младшего школьника оказывает влияние семейное окружение и особенности взаимодействия с другими детьми; но нельзя оставить без внимания и еще один фактор, который особенно в последние годы вызывает серьезную озабоченность и у родителей, и у педагогов, и у психологов. Это влияние средств массовой информации.

Говоря о коррекции агрессивного поведения, можно выделить специфические и неспецифические способы взаимодействия с ребенком. К неспецифическим, относятся:

- не фиксировать внимание на нежелательном поведении ребенка и не впадать самим в агрессивное состояние. Запрет и повышение голоса – самые неэффективные способы преодоления агрессивности. Выражение удивления, недоумения, огорчения учителей по поводу неадекватного поведения детей формирует у них сдерживающие начала;
- реагировать и откликаться на любые позитивные сдвиги в поведении ребенка, какими бы незначительными они ни были. Это трудное задание. Ребенок хочет в каждый момент времени чувствовать, что его принимают и ценят.

К специфическим методам коррекции можно отнести:

- релаксационный тренинг, который педагог может как вводить в урок, так и использовать в специальных коррекционных занятиях. Опыт использования различных «путешествий» в воображении на уроках говорит об уменьшении гиперактивности, внутренней напряженности как предпосылок агрессивных актов;
- игровое упражнение – осуществляемое в игровой форме повторное выполнение действия с целью его усвоения. Также игровое упражнение можно определить как прием обучения, с помощью которого в

процессе игровой деятельности у детей формируются умения практического использования полученных знаний. Ребенку намного проще выражать свои переживания, потребности, мечты в игровом процессе.

Таким образом, можно сделать вывод, что агрессивность современных детей является актуальной в нынешних условиях нашей жизни т.к. она носит в себе определенные психологические особенности, затрагивая не только окружающих ребенка людей – родителей, воспитателей, учителей, сверстников, она создает трудности и для самого ребёнка, в его взаимоотношениях с окружающими. Педагоги и родители должны прилагать совместные необходимые усилия для устранения негативных социальных факторов в жизни детей, которые провоцируют агрессивное поведение. Проявление детской агрессии можно избежать, принимая во внимание все факторы, которые могут способствовать развитию детской агрессии.

Мектепке дейінгі балалардың әлеуметтік-эмоционалды дағдыларын дамыту

**Г. АБИЛБАКИЕВА,
А. ҚАЗЫ**

Баланы ерте жастан дамыту мәселесі ежелгі грек философтарының еңбектерінен бастау алған. Платон, Аристотель балалық шақтың ерте кезеңіне басым назар аудармағанымен, қоғамда бала тәрбиелеуде осы кезеңді босқа жоғалтқан уақыт деп санайды. Италияндық гуманистер Л. Аберти, Ф. Барбаро, М. Пальмиери де кішкентай баланың өте маңызды қасиетін дамыту ересектерден талап етілетінін, бірінші кезекте олардың анасына биологиялық және эмоционалдық тәуелді екендігін көрсетеді. Баланы ертеден дамыту керек деген ойлар классик педагогтардың еңбектерінде де көрініс тапқан. А.С. Макаренконың: «Баланы туа салысымен тәрбиелеу керек», - дейтін қағидалары да, адамның барлық қабілеттері, оның физиологиялық, психикалық даму кезеңдеріне негізделген. Ерте жастағы бала дамуының тағы да бір ерекше өзгешелігі – физикалық және психологиялық дамудың тығыз өзара байланысы және өзара әсері туралы есте сақтау керек. Қозғалыс дамуындағы кемшіліктер, мысалы, баланың ақыл ойының даму деңгейіне әсер етеді, организмнің жалпы әлсіреуі (дұрыс тамақтанбау, шынығудың болмауы және т.б.) ақыл-ой белсенділігін төмендетуге әкеп соғады, қол саусақтарының ұсақ моторикасын дамытуға көңіл бөлмеу, сөйлеу дамуында баяулыққа әкеледі. Қозғалысты, жаяу жүрісті дамыту физикалық жағдай үшін де, баланың жалпы дамуы үшін де маңызды. Ерте жастағы ең маңызды

жетістік баланың сөйлеуді игеруі болып табылады. Н.М. Аксарина ерте жастағы баланың дамуы ерекшеліктері негізінде бір жасқа толғанда алғашқы бір сөзді толық айта алатын бала 3 жасқа толғанда құрмалас сөйлем құрастырып айтатын болады, сөздік қоры 1200-1300 сөзге дейін жететіндігін айтады. Анри Уолло балалардың онтогенетикалық дамуына қарай жас шекарасын 7 кезеңге бөліп көрсетеді:

- 1) импульсивті кезең (6 айға дейін);
- 2) эмоционалды кезең (6 айдан 10 айға дейінгі кезең) – эмоцияның жинақталуы;
- 3) сенсомоторлық кезең (10 айдан 14 айға дейінгі кезең) – тәжірибелік ойлаудың қалыптасуы;
- 4) жобалау кезеңі (14 айдан 3 жасқа дейінгі кезең) – зерттеушілік белсенділіктің қалыптасуы;
- 5) жеке-даралық кезең (3 жастан 6 жасқа дейін) – «Мен»-нің қалыптасуы;
- 6) оқу кезеңі (6 жастан 12-14 жас) – объективті жетістік;
- 7) жыныстық жетілу кезеңі (14 жастан бастап) – өзіндік «Мен» көзқарасына бағытталуы мен өзіндік ойлау қабілетінің қалыптасуы деп түсіндіреді.

Д.Б. Эльконин баланың дамуын ерте жастағы балалық кезең, балалық кезең және өсу кезеңі деп үшке бөледі. Әр кезең баланың іс-әрекетінің жетекші түрімен байланысты екі кезеңмен алмасып отырады.

Бірінші кезеңде «міндетті, мотивті және адамдармен қарым-қатынас нормасын басым игеру және осы негізде мотивациялық-қажетсіну аясын дамыту жүреді», *екіншіде* – «қоғамда өндірілген заттармен әрекет жасау тәсілдерін басым игеру және осы негізде балалардың зияткерлік-танымдық күшін, олардың операциялық-техникалық мүмкіндіктерін қалыптастыру жүреді». Ол осы кезеңдер аралығындағы баланың даму өзгерістерін былайша сипаттайды:

- *нәрестелік кезеңді* қамтитын тікелей-эмоциялық қарым-қатынас;
- *ерте жастағы* балалықты қамтитын заттық-қимылдық кезең;
- *мектеп жасына* дейінгі балалар үшін іс-әрекеттің жетекші түрі болып табылатын рөлдік ойындар деп қарастырады.

Эмоция және сезім уайымдау формасында шынайы шындықты көрсетеді. К. Изардтың ұсынған классификациясы бойынша, оның, «деференциалды эмоция теориясында» эмоцияны фундаменталды және өндірістік деп бөледі. Фундаменталдыға жататындар: *қызығушылық-қобалжу; қуаныш; қайғы-уайымдау; таңқалу; ыза, ашу; жиіркену; қорқыныш; ұялу; кінәләу;*

Балаларда эмоциялық дамуы – екі айлығында анасын тани бастайды. «Кешенді тіршілік» – жақындарына эмоциялық-жағымды сезімдік реакция пайда болады (күлу, үілдеу, көз алмай қарап қалу, назарын шоғырландыру). Бұл алғашқы әлеуметтік қажеттіліктің – қарым-қатынас қажеттілігінің пайда болғанның куәсі болып табылады. 3-4 айлығында балада эмоциялық жағдай: таңырқау, мазасыздану (физикалық жайсыздық жағдайында), қажеттілігін қанағаттандырған кезде босаңсу,

еркінсу пайда болады. Таныстарына күледі, таныс еместерді көргенде күлкісін тоқтатады. Жағымды эмоциясын білдірген күлкісі кейіннен айқайға ұласады.

Эмоция мен сезім – бұл адамның қоршаған шындыққа ғана емес, өзіне де жеке қатынасы. Сезімдер мен эмоциялар әлемі күрделі. Эмоционалдық жағдай баланың көңіл-күйін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Эмоция баланың өмірінде де маңызды рөл атқарады. Эмоция жағдай балаға шындықты қабылдауға және оған жауап беруге көмектеседі. Ересек топ балаларының эмоционалды әлемі бай және алуан түрлі болады. Негізгі эмоцияларға қуаныш, қорқыныш сезімдері жатады, ал ауыспалы түріне қуану, ашулану, қызғану, қайғыру сезімдері жатады. Баланың қимылдары, күлімсіреуі, дауыс интонациясы арқылы оның сезімдері, тілі және эмоцияны реттеу қабілеті де дамиды. Эмоцияны реттеу – бұл балалардың психоәлеуметтік дамуының бір жағы, бұл баланың өмірінің алғашқы кезеңінде жеті жасқа дейін дамиды. Баланың эмоционалдық қабілеті оның ересектермен, құрдастарымен қарым-қатынасы барысында дамиды. Ерте кезеңнен бастап ғалымдар баланың психикалық дамуын эмоционалдық көріністермен байланыстырады. Мектеп жасына дейінгі балалар үшін оқу – іс-әрекетін ұйымдастыруда баланың эмоционалды көңілінің ықпалы зор.

Мектеп жасына дейінгі баланың эмоционалды компоненттерін есепке алуымыз қажет. Білім беру жолдары және әр түрлі іс-әрекет кезінде сәбидің эмоционалды көңіл-күйіне ойын ықпал етеді. Эмоционалды компоненттің функциялары адамның бағалы құндылықтарының ең маңызды шарттары. Психологтар эмоция парасатының 5 тармағын ерекшелейді.

1. Сезім, яғни ол пайда болатында сезімді ажырату;
2. Олар лайықты шеңберлерден шықпау үшін сезіммен қарап анықтайтын эмоциялармен басқару;
3. Эмоцияларды бақылау – бұл қабілеттілікті арттыру, тыныштық күйіне өзін келтіру.
4. Өзара арақатынастарды сүйемелдеу.
5. Жас ерекшелікке байланысты мінездемелер:

Негізгі эмоциялар: ренжу, қуану, тынышталу, қорқу. 3-5 жаста құрдастарына құштарлық сезімі дамиды. Жаңа әзілдесу сезімі оянады, әзілдерді түсінеді және әзілдеуді жақсы көреді, өз эмоцияларын баяулатып, кез келген ым арқылы және ымдап сөйлесу эмоциялардың сыртқы белгілерін білдіреді. *Негізгі эмоциялары:* қайғы, ашу, қорқыныш, таңдану, қызығушылық, тыныштық, қуаныш. 5-6 жаста – мектепке баратын уақыттың жақындауын сезінеді: біреулер үрей сезімдері, ал, екіншісінде қуаныш сезімдері пайда болады. *Негізгі эмоциялар:* қорқыныш, ашу, ыза, қайғы, таңдану, мүдде, тыныштық, ар, жазалау, қуаныш, күндеушілік, жиіркенушілік. Эмоциялар, бір жағынан, бала күйінің индикаторлары болып табылады, екіншіден оның танымдық процестері және мінез-құлық, логикаларына оның ықыласы, қоршаған ортаны қабылдауды ерекшеліктің бағытталғандығын анықтауда ықпал етеді. Біз мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалдық дамуын зерттеудің перспек-

тивалық бағыты ретінде қарастырамыз:

- мектеп жасына дейінгі балаларда әр түрлі кезеңдердегі жеке эмоционалдық ісіктердің дамуының жас критерийлерін анықтау;

мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалдық дамуын қамтамасыз ету үшін психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесін ұйымдастыру. Балалар оңтайлы эмоционалдық қатынас және оның жалпы эмоционалдық денсаулығы. Баланың қажеттіліктері, қызығушылықтары, құмарлықтары және эмоциялары үнемі дамып отырады.

А.В. Захарова эмоциялық компоненттерін зерттейді. Ол баланың қанағаттану өлшемдерін атап өтті: 0-ден 0,3-дейінгі – төмен, 0,3-тен 0,6-дейінгі – орташа, 0,6-дан 1,0 - дейінгі – жоғары және теріс мағыналар деңгейлерін көрсетті.

Эмоциялық құбылыс ретінде эмпатияның әрекет ету механизміне психологиялық көзқарасты психологтар Т.П. Гаврилова және Л.П. Стрелкова өз жұмыстарында қарастырған. Т.П. Гаврилова эмпатияны эмоциялы уайымдау формасы ретінде санайды. Бұл уайым индивидтің өткен тәжірибесімен байланысты, одан эмпатия әр түрлі белгіге және модальділікке ие деп түсіндіреді. Эмпатия дегеніміз гректің «*patho*» сөзінен шыққан (күшті терең сезім, қайғы-қасірет сезіміне жақын сезім. Эмпатия адамның басқа адамдармен әрекет ету ситуациясында нақты ситуацияда пайда болады, бұл уайымда индивидтің құндылықтар жүйесі көрініс береді. К. Юнг және А. Маслоу эмпатияны эмоциялы тәжірибенің шарты және шыңы болып табылады деп санайды. Эмпатия бұл аффективті түсіну, оның эмоциялы табиғаты, басқа адамның ситуациясын алдын ала ойлану ғана емес, ол соны сезіну. Эмпатия түсінігіне «синтониялық» түсінігі өте жақын, басқа адамның эмоциялы өміріне қосылу қабілеті айтылады, ол эмоциялы қарым-қатынастағы қажеттілікпен шартталынады. Эмпатияның әр түрлі формалары адамның өзінің немесе басқа адам әлеміне деген сезгіштігінде негізделінеді. Эмпатиялықты дамыту барысында адамның қасиеті ретінде эмоциялы жауап беру және басқа адамның эмоциялы күйін болжау қабілеті қалыптасады. Эмпатияның жоғары деңгейіне ие адамдар, басқа адамдарға деген қызығушылықты көрсетеді, икемді, эмоциялы және оптимист болады. Жалпы психологияда эмоционалды күйлердің проблемасы Б.Г. Ананьев, Л.С. Выготский, Ф.Е. Васильюк, С.Л. Рубинштейн еңбектерінде де қарастырылды. Олар эмоционалды күйлердің базалық, теориялық негіздерін қарастырды. Томкинспен Изард эмоцияның пайда болу жағдайын қарастырды. Эмоционалды байсалды кезде жауапкершілігі мол, таза, ұқыпты. Эмоциясы қызу кезде – ашуланғыш. Өзінің әрекетін қадағалай алмайды.

Л.С. Выготский эмоциялардың теориялық мәселелерін өз зерттеулері арқылы қарастырған. Оның көзқарасы бойынша эмоциялар ағзаны белсенділікке ынталандырып, оның қоршаған ортамен өзара қатынасын реттейді. В.К. Вилюнас эмоцияларды жеке психикалық үрдістер ретінде емес, тұлғаның қызметінің көрінісі ретінде қарастырды. Ол эмоционалды құбылыс бейнелеуші мазмұннан және эмоционалды күйзелістен тұрады деп санады.

Э. Клапаред эмоция туралы дамыған бала мен қалыпты жағдайдан ауытқыған баланы ересек адамдармен салыстыра отырып, арнайы тәжірибе арқылы зерттеді. Ол эмоция мен сезім жеке процестер сипатында болғанымен, белгілі жағдайда біріне-бірі ұқсас, алайда олардың өзіндік мәндері ерекше деген көзқараста болды. Эмоция адамның жан дүниесінің әр алуан ерекшеліктерімен байланысты болатындығын да қарастырды. З. Фрейд бірқалыпты дамыған бала мен жүйке ауруына ұшыраған баланың эмоцияларын ересек адамдардың тіршілігімен салыстыра отырып зерттеуге мамандардың үнемі көңіл аударып отыратындарына назар аударды. Көп жағдайда эмоция және сезім синоним ретінде қолданылады. Сезім – тұлға қасиеті, ал эмоция сезімнің көріну үрдісі деп қарастырылады. Сезімнің негізгі көзі адамның іс-әрекеттері. Адамның сезімдері бағыты, тереңдігі, тұрақтылығы және әсерлілігі жағынан әр түрлі болып келеді. Эмоция қалпындағы сезімдерді бастан кешіру азды-көпті байқалатын сыртқы көріністермен (бет-әлпет кейпі, ым-ишарат, т.б.) қатар жүреді. Сезімдер адамның тіршілік қажетіне, өзара қарым-қатынасына байланысты сан алуан формаларда көрінеді. Сезімдерден эмоцияларды айыра білу қажет. Сыртқы дүние заттары мен құбылыстарының адамның қажеттіліктеріне сәйкес келу-келмеуіне байланысты пайда болып отыратын психикалық процестің түрін сезім деп атайды. Қажеттіліктердің түрлеріне, жағдайға байланысты сезім көптеген жағымды және жағымсыз түрде өтеді: қуану, шошыну, абыржу, наздану, мазасыздану, зерігу, психоэмоционалдық зорлану. Сезімдер мен эмоциялардың бірнеше сапалық ерекшеліктері бар. Олардың сапасын көрсететін осындай ерекшеліктердің бірі – қарама-қарсы.

А.Н. Леонтьев эмоцияны іс-әрекет жүйесінде қарастырады. Ол: «Эмоциялар өзіне іс-әрекетті бағындырмайды, қозғалыстың механизмі және нәтижесі болып табылады». Эмоция ішкі сигналдар қызметін орындайды. Эмоция ерекшелігі, олар мотивтер арасындағы қатынасты бейнелейді. А.Н. Леонтьев: «мотивтер сезілмеген уақытта да, олар өздерінің психикалық бейнеленуін ерекше формада – әрекеттің эмоционалды бояуы формасында табады» деген пікір айтады.

Қ. Жарықпаев, О. Сангилбаев «Жантану атауларының түсіндірме сөздігінде» агрессияға мынадай анықтама береді. **Агрессия** – (лат. **Aggressio** – қаз. шабуыл жасау) – әлеуметтегі адамдардың арақатынас тәртібінің талаптарына қарама-қайшылықты себептенген деструктивтік қылық. Агрессия объектілерге зиян келтіреді немесе психологиялық қолайсыздықтар (қайғыру, қорқыныш, басымды, басқаның пікірін күшпен басып тастау, т.с.с.) туғызады. Агрессивті балалардың мінез-құлқын тәртіпке келтіруде мына бағыттарда жұмыс істеу қажет:

1. Ашу – ызаны қолдануға болатын жағдайларға үйрету;
2. Балаларды әртүрлі жағдайларда өзін-өзі ұстай алуға, өзін-өзі басқару әдістеріне үйрету;
3. Шиеленіскен жағдаяттарда сөйлесу дағдыларын қалыптастыру;
4. Адамдарға сену, жаны ашу сияқты қасиеттерді қалыптастыру.

Баланың **әлеуметтік-эмоционалдық** дамуы өзара тығыз байланыстағы екі негізгі процесті қамтиды:

- ересектермен және құрдастарымен түрлі қарым-қатынас орнату қабілетінің дамуы;
- баланың ересек адамның көмегін қажет ететін толық тәуелділігінің, жеке дербестікке біртіндеп ұласуы.

Балада ересектердің онымен әуел бастан **эмоциялық қарым-қатынасының** арқасында қарым-қатынас қажеттілігі туындайды, физиологиялық эмоционалдық реакциялар бірте-бірте әлеуметтік маңызды реакцияларға түрленеді.

Ересек топ балаларының әлеуметтік-эмоционалдық дағдыларын әлеуметтік ойындар арқылы қалыптастыруға болады. Мысалы:

«Өз көңіл-күйін бейнелеу» жаттығуы.

Тапсырма: Өз көңіл-күй, сезім, эмоциясын саналы басқару қабілетін дамыту. Басқа адаммен әсерлесу өз сезімі мен көңіл-күй ыңғайластыру қабілетін дамыту. *Орындау уақыты:* 30 минут.

Жүргізілу барысы: Балалар өз қалауындағы суретті салып, қажетті өздерінің көңіл-күйлеріне қатысты оны бояйды.

«Белгілі бір эмоцияналды қалыпқа келтіру» жаттығуы

Мақсаты: Мазасыздану деңгейін төмендету.

Өтілу барысы: Ойша тоқыған, мазасыз эмоцияналды қалыпты бір әуенмен, түспен, пейзажбен, ал тыныш бой жазған қалыпты өзге көрсеткіштермен байланыстыру. Мазасыздану қалып кезінде алдымен 1-қалыпты, кейін екінші, сосын 3-шісіне көшу, осы бірнеше рет қайталанатын.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М., 1990;
2. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. – М.: 1996;
3. Жубаназарова Н.С. Жас ерекшелік психологиясы. – Алматы: МОН, 2015. - 210 б.;
4. **Токсанбаева Н.К.** Тұлғаның психологиялық диагностикасы // «Дарын» республикалық ғылыми-практикалық орталығы, 2012;
5. Қасымова Р.С, Төлешова Ұ.Б. Психология және адам дамуы// оқу құралы / Алматы: Қазақ университеті, 2017. 186 б.

Библиотерапияның психологиялық әсері

Г. ӘДІЛГЕРЕЕВА

Библиотерапия – клиентті психологиялық тұрғыда емдейтін терапияның түрі, альтернативті медицина әдістерінің бірі болып табылады. Библиотерапияның негізгі құндылықтары: қайталанып отыруы, ұзақтығы, әсер ету күші, әсер ету құралдарының әртүрлілігі мен көптігінің болуы. Библиотерапияны агорафобия, алкоголизм, депрессия, дислексия, невроз, өзіндік бағалаудың жетіспеушілігі, стресс, жыныстық ауытқушылық, үрей, тамақтану үрдісінің бұзылыстарын емдеу кезінде қолданады. Библиотерапия ересектерге ғана емес, сонымен қатар балаларды емдеу кезінде де пайдалануға болады. Ересектерге барлық мәселелерінде, ал балаларға отбасындағы ажырасу, ата-ананың біреуінің болмауы, жақын адамының немесе досының өлімі және т.б. жағдайлардан шығуға көмектеседі. Сондай-ақ библиотерапия индивидуальды және топтық түрде де жүргізіледі. Библиотерапия әдісінің жүру жолын бірнеше кезеңдерге бөліп қарастыруға болады:

1 – түзетушінің өзіндік дайындығы. Түзетуге арналған 2-3 жанрдағы кітаптар алынады, сол кітаптардың ішінен маңызды тақырыптарды, ойларды, мәселелерді және автордың жеке тұлғалық ерекшеліктері туралы аннотация дайындалады. Бұл клиенттің іздеген кітаптарын оңай табуға өзінің септігін тигізеді;

2 – мүмкін болатын кітаптар мен олардың жанрларына бағдарлану. Бұл кезде клиентке арнайы сұрақтар қойылады. Мысалы: «Жақсы көретін бес кітабыңызды атаңыз?», «Қандай кітаптар сіздің өміріңізге елеулі әсерін тигізді? Неліктен?», «Сіздің ойыңызша қайсы авторлар сізге ұқсас деп санайсыз?», «Қай кітаптағы кейіпкерлер сізге ұқсас деп ойлайсыз?»;

3 – тізімдердің жасақталуы. Мұнда библиотерапияда қолданылатын әдебиеттердің тізімі жасақталады;

4 – оқу жүйесін жасақтау. Кез келген кітап библиотерапияға сәйкес келе бермейді. Әдетте фантастика, драма, поэзия, биографиялық жанрдағы кітаптар қолданылады. Мұндағы басты мақсат – ұсынылғалы отырған кітап клиенттің жағдайын сипаттауы керек. Сондықтанда клиенттің мәселесіне сәйкес келетіндей кітап таңдап алынады. Кітап қызықты, сонымен қатар клиенттің жасына және оның білім деңгейіне сәйкес болуы қажет.

Библиотерапия жүргізіліп жатқанда клиент оқырман күнделігін жазады. Клиент кітапты оқып болған соң, әңгімелесу жүреді. Бұл кезде клиентке қосымша сұрақтар қойылады.

Ал топтық библиотерапия 5-8 клиенттен тұрады, клиенттерге көлемі жағынан шағын, яғни топтық сабақтарда оқуға болатындай кітаптар ұсынылады. Содан соң дискуссия жүргізіледі, нәтижесінде топтағылардың тұлғааралық қарым-қатынастарының құрылымы және топтағылардың кі-

таптарға деген көзқарасы анықталып, аз кітап оқытындардың осы кезде қызығушылықтары ояна бастайды. Клиенттер кітаптағы оқырмандарға деген пікірін айта отырып, өздерінің мәселесіне деген көзқарастарын айтады. Бұл клиенттің өздерінің басындағы мәселесін айтуға мүмкіндік береді. Осылайша топтағы барлық қатысушылар өздерінің мәселелерін талқылауға салады да, нәтижесінде адамдарға керек болатын көптеген ақпараттар жинақталады. Библиотерапияның артықшылықтары мен қатар кемшіліктері де бар. Өйткені клиент мәселесіне сәйкес келетін кітап табыла бермейді. Нақты кітапты табу үшін ұзақ уақыт кететін кездер болады, ал бұл клиенттің жағдайын одан сайын нашарлатып жіберуі мүмкін, сондықтанда барынша библиотерапияны тиімді өткізу үшін көптеген жанрдағы әдебиеттерді жинақтау керек.

Библиотерапия тренингтері

Эксперимент көрсеткендей, ауыл зейнеткерлері, мүгедектерге, жұмыссыздарға В.П. Астафьева, Ф.А. Абрамова, В.И. Белова, Ю.В. Бондарева, А.П. Платонова, В.Г. Распутина, М.А. Шолохова, В.М. Шукшина повестері, романдары мен Н.М. Рубцова және С.А. Есениннің өлеңдерін ұсынады.

Эксперимент көрсеткендей, адамдарға негативті әсер ететін шығармаларға – Д. Джойса, А. Камю, Ф. Кафки, Ж.П. Сартра, В. Пелевинаның еңбектері жатады.

А.Е. Алексейчиктің «Руководстве по психотерапии» атты еңбегінен үзінді:

Арнайы медициналық әдебиеттердің библиотерапияда маңызы зор, олар оқырмандарға өзін-өзі бақылауды, сабыр сақтауды үйретеді. Негізгі міндеттері – дұрыс, оптимиздік бағдар беру, аурулар туралы теріс пікірді жою, жалпы белсенділікті стимулдау.

Философиялық әдебиеттер – адамға өзі туралы, басқа адамдар туралы, әлем туралы, өзіне қатысты кикілжіңдер туралы жан-жақты білім беруге көмектеседі. Сонымен бірге, тыныштандыру, қанағаттандыру әсері бар.

Рухани кітаптар – өмірлік тәжірибе туралы кең профилді еңбектер жинағы. Ол қоршаған ортаны тануға, адамның сол ортадағы орнын тануға көмектеседі. Қоршаған ортаға, ондағы адамдарға деген махаббатты бағдарлай отыра, адамның өмірді сүюіне, жақсылықты түсінуіне, денсаулық жағдайына, өмірлік позициясына әсер етеді. Мұндай еңбектерге – М. Норбеков, В. Мегре, Э. Мулдашев еңбектерін жатқызуға болады.

Биографиялық және автографиялық еңбектер – адамның өзін түсінуіне, басына түскен қиындықтарымен күресуіне, өз бақытын құруына көмектеседі. Мұндай еңбектерге – Л.Н. Толстойдың, Ф.М. Достоевскийдің еңбектерін жатқызуға болады.

Сыни әдебиеттер және публицистика – жазушылар, олардың еңбектері туралы жалпы ақпарат беріп, адамның өзі үшін жаңа нәрселерді ашуына көмектеседі. Мұндай әдебиеттерге – Ш. Айтматов, Ю. Нагибин, Л. Озеров, В. Розов, В. Солоухин, т.б.

Әзіл және сатиралық әдебиеттер – адамдарға түрлі ситуацияларда өздерін ұстай білуге, көрсете білуге көмектеседі.

Психологические особенности подросткового возраста

А. БИКИНЕЕВА

Каждый возраст хорош по-своему. И в то же время, в каждом возрасте есть свои особенности, есть свои сложности. Не исключением является и подростковый возраст.

Это самый долгий переходный период, который характеризуется рядом физических изменений. В это время происходит интенсивное развитие личности, ее второе рождение. Из психологического словаря: «Подростковый возраст – стадия онтогенетического развития между детством и взрослостью (от 11-12 до 16-17 лет), которая характеризуется качественными изменениями, связанными с половым созреванием и вхождением во взрослую жизнь». Попробую немного рассказать об особенностях и трудностях подросткового возраста.

Психологические особенности подросткового возраста получили название «подросткового комплекса». Что же он представляет собой?

Вот его проявления:

чувствительность к оценке посторонних своей внешности крайняя самонадеянность и безапелляционные суждения в отношении окружающих внимательность порой уживается с поразительной черствостью, болезненная застенчивость с развязностью, желанием быть признанным и оцененным другими – с показной независимостью, борьба с авторитетами, общепринятыми правилами и распространенными идеалами – с обожествлением случайных кумиров. Суть «подросткового комплекса» составляют свои, свойственные этому возрасту и определенным психологическим особенностям, поведенческие модели, специфические подростковые поведенческие реакции на воздействия окружающей среды

Причина психологических трудностей связана с половым созреванием, это неравномерное развитие по различным направлениям. Этот возраст характеризуется эмоциональной неустойчивостью и резкими колебаниями настроения (от экзальтации до депрессии). Наиболее аффективные бурные реакции возникают при попытке кого-либо из окружающих ущемить самолюбие подростка. Пик эмоциональной неустойчивости приходится у мальчиков на возраст 11-13 лет, у девочек – 13-15 лет.

Для подростков характерна полярность психики:

- Целеустремленность, настойчивость и импульсивность;
- Неустойчивость может смениться апатией, отсутствие стремлений и желаний что-либо делать;
- Повышенная самоуверенность, безапелляционность в суждениях быстро сменяется ранимостью и неуверенностью в себе;
- Потребность в общении сменяется желанием уединиться;
- Развязность в поведении порой сочетается с застенчивостью;

- Романтические настроения нередко граничат с цинизмом, расчетливостью;

- Нежность, ласковость бывают на фоне недетской жестокости.

Характерной чертой этого возраста является любознательность, пытливость ума, стремление к познанию и информации, подросток стремится овладеть как можно большим количеством знаний, но не обращая порой внимания, что знания надо систематизировать.

Стенли Холл назвал подростковый период периодом «Бури и натиска». Так как в этот период в личности подростка сосуществуют прямо противоположные потребности и черты. Сегодня девочка-подросток скромно сидит со своими родственниками и рассуждает о добродетели. А уже завтра, изобразив на лице боевую раскраску и проколов ухо десятком сережек, пойдёт на ночную дискотеку, заявив, что «в жизни надо испытать все». А ведь ничего особенного (с точки зрения ребенка) не произошло: она просто изменила мнение.

Как правило, подростки направляют умственную деятельность на ту сферу, которая больше всего их увлекает. Однако интересы неустойчивы. Месяц позанимавшись плаванием, подросток вдруг заявит, что он пацифист, что убивать кого бы то ни было – страшный грех. И по сему увлечется с тем же азартом компьютерными играми.

Одно из новообразований подросткового возраста – чувство взрослости.

Когда говорят, что ребёнок взрослеет, имеют в виду становление его готовности к жизни в обществе взрослых людей, причём как равноправного участника этой жизни. С внешней стороны у подростка ничего не меняется: учится в той же школе (если, конечно, родители вдруг не перевели в другую), живет в той же семье. Все так же в семье к ребенку относятся как к «маленькому». Многое он не делает сам, многое – не разрешают родители, которых все так же приходится слушаться. Родители кормят, поят, одевают свое чадо, а за хорошее (с их точки зрения) поведение могут даже и «наградить» (опять таки, по своему разумению – карманные деньги, поездка на море, поход в кино, новая вещь). До реальной взрослости далеко – и физически, и психологически, и социально, но так хочется! Он объективно не может включиться во взрослую жизнь, но стремиться к ней и претендует на равные со взрослыми права. Изменить они пока ничего не могут, но внешне подражают взрослым. Отсюда и появляются атрибуты «псевдовзрослости»: курение сигарет, тусовки у подъезда, поездки за город (внешнее проявление «я тоже имею свою личную жизнь»). Копируют любые отношения.

Хотя претензии на взрослость бывают нелепыми, иногда уродливыми, а образцы для подражания – не лучшими, в принципе подростку полезно пройти через такую школу новых отношений. Ведь внешнее копирование взрослых отношений – это своеобразный перебор ролей, игры, которые встречаются в жизни. То есть вариант подростковой социализации. И где еще можно потренироваться, как не в своей семье? Встречаются по-настоящему ценные варианты взрослости, благоприят-

ные не только для близких, но и для личностного развития самого подростка. Это включение во вполне взрослую интеллектуальную деятельность, когда подросток интересуется определённой областью науки или искусства, глубоко занимаясь самообразованием. Или забота о семье, участие в решении как сложных, так и ежедневных проблем, помощь тем, кто в ней нуждается. Впрочем, лишь небольшая часть подростков достигает высокого уровня развития морального сознания и немногие способны принять на себя ответственность за благополучие других. Более распространённой в наше время является социальная инфантильность.

Внешний вид подростка – ещё один источник конфликта. Меняется походка, манеры, внешний облик. Ещё совсем недавно свободно, легко двигавшийся мальчик начинает ходить вразвалку, опустив руки глубоко в карманы и сплёвывая через плечо. У него появляются новые выражения. Девочка начинает ревностно сравнивать свою одежду и причёску с образцами, которые она видит на улице и обложках журналов, выплёскивая на маму эмоции по поводу имеющихся расхождений.

Внешний вид подростка часто становится источником постоянных недоразумений и даже конфликтов в семье. Родителей не устраивает ни молодёжная мода, ни цены на вещи, так нужные их ребёнку. А подросток, считая себя уникальной личностью, в то же время стремится ничем не отличаться от сверстников. Он может переживать отсутствие куртки – такой же, как у всех в его компании, – как трагедию.

Внутренне происходит следующее.

У подростка появляется своя позиция. Он считает себя уже достаточно взрослым и относится к себе как к взрослому.

Желание, чтобы все (учителя, родители) относились к нему, как к равному, взрослому. Но при этом его не смутит, что прав он требует больше, чем берет на себя обязанностей. И отвечать за что-то подросток вовсе не желает, разве что на словах.

Стремление к самостоятельности выражается в том, что контроль и помощь отвергаются. Все чаще от подростка можно слышать: «Я сам все знаю!» (Это так напоминает малышовое «Я сам!»). И родителям придется только смириться и постараться приучить своих чад отвечать за свои поступки. Это им пригодится по жизни. К сожалению, подобная «самостоятельность» – ещё один из основных конфликтов между родителями и детьми в этом возрасте. Появляются собственные вкусы и взгляды, оценки, линии поведения. Самое яркое – это появление пристрастия к музыке определенного типа.

Ведущей деятельностью в этом возрасте является коммуникативная. Общаясь, в первую очередь, со своими сверстниками, подросток получает необходимые знания о жизни.

Очень важным для подростка является мнение о нем группы, к которой он принадлежит. Сам факт принадлежности к определенной группе придает ему дополнительную уверенность в себе. Положение подростка в группе, те качества, которые он приобретает в коллективе существенным образом влияют на его поведенческие мотивы.

Более всего особенности личностного развития подростка проявляются в общении со сверстниками. Любой подросток мечтает о загадочном друге. При чем о таком, которому можно было бы доверять «на все 100», как самому себе, который будет предан и верен, несмотря ни на что. В друге ищут схождения, понимания, принятия. Друг удовлетворяет потребность в самопонимании. Практически, Друг является аналогом психотерапевта. Дружат чаще всего с подростком того же пола, социального статуса, таких же способностей (правда, иногда друзья подбираются по контрасту, как бы в дополнение своим недостающим чертам). Дружба носит избирательный характер, измена не прощается. А вкупе с подростковым максимализмом дружеские отношения носят своеобразный характер: с одной стороны – потребность в единственно-преданном друге, с другой – частая смена друзей.

У подростков существуют и так называемые референтные группы. Референтная группа – это значимая для подростка группа, чьи взгляды он принимает. Желание слиться с группой, ничем не выделяться, отвечающее потребности в эмоциональной безопасности, психологи рассматривают как механизм психологической защиты и называют социальной мимикрией. Это может быть и дворовая компания, и класс, и друзья по спортивной секции, и соседские ребята по этажу. Такая группа является большим авторитетом в глазах ребенка, нежели сами родители, и именно она сможет влиять на его поведение и отношения с другими. К мнению членов этой группы подросток будет прислушиваться, иногда беспрекословно и фанатично. Именно в ней будет пытаться утвердиться.

Емтихан кезінде стрестен арылу және өз-өзіне сенімділікті арттыру жолдары

Т. ОРАЗОВА

Оқушылардың алдағы уақытта маңызды сынақтар (емтихандар) тапсыруларына байланысты көз, бас және денелері (арқа, бел, мойын) шаршайтыны анық. Бұл олардың жұмыс қабілетінің төмендеуіне алып келеді. Оған қоса қобалжу, мазасыздық сезімін тудыруы мүмкін. Сол себепті мазасыздық пен эмоционалдық және физикалық шаршаудың әсерін төмендетіп, жұмыс қабілеттерін арттыру мақсатында назарларыңызға кеңестер мен бірнеше жаттығулар үлгілерін ұсынамын.

1. «Ішпен тыныс алу»

Бұл жаттығу диафрагмальдық тыныс алуды дамытады, тыныс алу процесін арттырады, ОЖЖ босаңсытады, қанды оттегімен байыту арқылы күш-қуат деңгейін жоғарылатады, атқарылатын қимылдардың нақтылығы мен икемділігіне ықпал етеді. Мұрынмен тыныс алыңыз. Тыныс шығару

ерінді жымқыру арқылы аз мөлшерде шығарылады. Тыныс шығара отырып, ерін үстінде жұмсақ бір заттың салмағын сезініп елестетіп көріңіз. Бұл тармақ жаттығуға дайындық болып табылады. Қолдарыңызды ішіңізге қойыңыз. Ішіңіз дөңгеленгендей болып, мұрын арқылы ауамен тыныс алыңыз. 3 секунд тынысты ұстап тұрыңыз. Ақырын тыныс шығарыңыз, сол кезде ішіңіз кішірейіп және шамалы ішке қарай кіреді. Тынысты 3 секунд ұстап тұрыңыз және тыныс шығарыңыз. Жаттығуды 3 реттен артық жасамаңыз. Назар аударыңыз, жаттығу кезінде тыныс алу ырғақты болуы қажет.

2. «Энергия жинақтау» жаттығуы

Егер де оқу барысында өзіңіздің шаршағаныңызды сезсеңіз бұл жаттығу жұмыс қабілетіңізді қалыпқа келтіруге көмектеседі. Оқып жатқан сабағыңызды тоқтата тұрып, үстелге алақандарымызды немесе қолымызды бірінің үстіне бірін қоямызда, оның үстіне басымызды қоямыз. Көзімізді жұмамыз. Ештеңе ойламаймыз. Осы қалыпта 10 минуттай боламыз. Энергиямызды жинақтаймыз. Келесі нұсқада шынтақтарымызды үстелдің үстіне қойып, алақандарымызбен көзімізді жабамыз. Яғни, осы қалыпта басымызды алақандарымызбен тіреп ұстап тұрамыз. Ештеңе ойламаймыз. Бір қалыпты тыныс аламыз. Осы қалыпта тағы да 10 минуттай боламыз.

3. «Сегіздік әліпбиі»

Бұл жаттығу перефериялық қабылдау қабілетін, иық белдеуінің қысымын жеңілдетеді; зейіннің шоғырлануын арттырады.

Денеңізді өзіңізге ыңғайлы болатындай етіп орналастырыңыз. «Жалқау сегіздіктің» суретін көз алдыңызға елестете отырып ауада салыңыз (шексіздік белгісі). Оның ортасы арқылы жоғарыдан төмен тік сызық өткізіңіз, осылай сегіздікті екі шеңберге бөліңіз. Жазу ыңғайлы болу үшін шеңбер сызықтарын пайдалана отырып, оң немесе сол шеңбер ішіне әріптер жазуды бастаңыз. Шеңбер сызықтары сіздің әріптеріңіздің бөлігі болып табылады. Бір әріпті жазып, тағы да сегіздік салыңыз және оны тік сызықпен бөліңіз. Жаттығу бір әріпті әр қолдың көмегімен 3 рет және екі қолмен бір уақытта 3 рет жасалады. Нұсқа: сегіздік әліпбиіне сөйлем жазу өте жақсы. Бұл әсіресе күйзелістің деңгейін төмендету қажет болған жағдайда өте пайдалы. Шеңберге сонымен қатар сандар мен шетел әліпбиін жазуға болады. Аудиалдық есте сақтауды арттыру үшін жазылғандарды (әріптер, сөздер, сөйлемдер) дауыстап айтуға болады.

4. Құлақтарға минуттық массаж:

Бұл жаттығу зейініңізді шоғырландыруға және жұмысқа жақсылап кіруге дайындалуға көмектеседі. 3 рет төменнен жоғары қарай бұраймыз. Құлақтарды жақсылап ысу, алдымен сырғалығын, содан соң алақанмен: жоғары-төмен, алға-артқа, жасай отырып, жылқы тұяғының дыбысындай тілмен 15-20 секунд дыбыс шығарыңыз.

Емтихан күні және емтихан кезіндегі стрестен арылу:

1. Емтихан күні жақсы таңғы ас ішіңіз. Жақсы таңғы ассыз сіз тез энергияңызды жоғалтып аласыз, бұл стресске, мазасыздық пен шаршағыштыққа әкелуі мүмкін. Жұмыртқа мен сұлы ботқасы сияқты қуат беретін тамақ тұтыныңыз. Құрамында қант көп тағамдардан аулақ болыңыз;

2. Суды көп ішіңіз. Сусыздандыру миға кері әсер етеді. Емтихан алдында жеткілікті мөлшерде су ішкеніңізге көз жеткізіңіз; таңғы асыңызбен біраз су ішіңіз! Мүмкін болса, емтиханға бір бөтелке су әкеліңіз. Ойлау – бұл шөлдеген жұмыс!

3. Ерте келіңіз. Сіз емтиханның өзі туралы қобалжуыңыз мүмкін, сондықтан стресстің пайдасы жоқ, өйткені кешігіп қалудан қорқасыз. Сонымен қатар, сіз ерте келіп, өзіңізге ұнайтын орынды таба алатындығыңызға сенімді бола аласыз;

4. Нұсқаулықты мұқият оқып шығыңыз. Емтихан сұрақтарына жауап бермес бұрын, сізден нақты не сұралатынына сенімді болуыңыз керек. Жаттығулардан өтіп, оның не туралы екенін біліп, әр сұраққа қанша уақыт қажет болатындығы туралы өзіңізге нақты түсінік беріңіз;

5. Асықпа. Емтихан тапсыруға уақыт бөліңіз. Егер сіз сұрақпен тұрып қалсаңыз, онда бұл туралы алаңдамаңыз, бірақ емтихандағы бір ғана сұрақ екенін есте сақтаңыз. Егер мүмкіндігіңіз болса, сұрақты өткізіп жіберіңіз (егер тест құрылымы оған мүмкіндік берсе), егер сізде уақыт қалса, соңында оған оралыңыз. Сағатты қадағалап отырыңыз және өз жауаптарыңыздан өтуге 5-10 минут уақыт беріңіз, мүмкін қателіктерді іздеңіз немесе принцип бойынша жауап бере алмаған сұрақтарыңызды болжаңыз;

6. Сағыз. Сағызды шайнау арқылы стрессті азайтыңыз. Бұл сіздің аузыңызды бос ұстап, жүйкеңізді кетіруге көмектеседі;

7. Тыныс алуды ұмытпаңыз. Көзіңізді жауып, үш рет дем алыңыз, кідіртіңіз, дем шығарыңыз және бүкіл процедураны қайталаңыз. Үлкен, әдейі тыныс алу тек демалуға ғана емес, миға оттегін көбірек жібереді. Бұл әдісті емтихан алдында да, емтихан кезінде де қиын тақырыптарда қолданыңыз.

8. Бұлшық еттеріңізді созыңыз. Мысалы, иығыңызды қатайтыңыз, содан кейін денеңіздің басқа шиеленісті бөліктеріндегі процедураны қайталай отырып, ақырын босатыңыз. Бұлшық еттерді босаңсытпай тұрып оларды қатайту дененің релаксация туралы хабардарлығын арттырады, дененің одан да көп босаңсуына мүмкіндік береді;

9. Қажет болса, үзіліс жасаңыз. Мүмкіндік болса, тұрып, су ішіңіз, жуынатын бөлмені пайдаланыңыз немесе аяғыңызды бір сәтке созыңыз, бұл көңіл бөлуге және жүйке сезінуге көмектеседі.

Емтиханнан кейінгі стресті шешу:

1. Бұл туралы ойламаңыз. Бұл, әрине, орындалғаннан гөрі оңай, бірақ емтихан біткен соң, сіз оған қайта оралып, ештеңе өзгерте алмайтыныңызды біліңіз. Сондықтан басқаларға сұрақтарға не деп жауап бергенін сұрамаңыз, егер бұл сіздің жүйкеңізді күшейтетінін білсеңіз. Жағымсыз ойларға батып кетпеу үшін сіз келесі әрекеттерді жасай аласыз. Сіз басқара алмайтын нәрселерді жіберіңіз. Өзіңізге «дәл қазір емтиханым туралы не өзгерте аламын?» деп сұраңыз, егер сіз ештеңе білмесеңіз, оны жіберуге бар күшіңізді салыңыз. Қателіктеріңізді оқу сәті ретінде қараңыз.

2. Үзіліс алу. Өзіңізге ұнайтын іспен айналысып, емтихан туралы біраз уақыт ойламауға тырысыңыз; әдетте өзіңізді батыратын әрекетті таңдаңыз;

3. Мұны оқу сәті деп санаңыз. Сіз өзіңіздің қателіктеріңізден сабақ ала аласыз. Емтиханның түпкі мақсаты пән бойынша белгілі бір білім деңгейіне жету екенін ұмытпаңыз. Бұл курс мазмұнына қатысты сіздің мықты және әлсіз жақтарыңызды көрсетуге көмектеседі. Есіңізде болсын, сіздің емтихандағы көрсеткішіңіз сіздің жеке тұлға болуыңыздың көрсеткіші емес. Сіз емтиханды нашар тапсырсаңыз да, жақсы студент бола аласыз;

4. Өзіңізді емдеңіз. Дәмді тамақтармен тамақтаныңыз немесе жаңа көйлек сатып алыңыз – бұл сізді осы сәтте қуантады. Емтихандар өте стрессті, бірақ сіз олардан өттіңіз. Енді сіз өзіңізге ұнайтын нәрсемен біраз демалып, келесі емтиханға дайындықты уақытында бастауға болады!

Ата-ана қарым-қатынасының бала тәрбиесіне әсері

Д. АХМЕДАЛИЕВА

Бәрімізге белгілі, отбасы тәрбиесі мен мектептегі тәрбие бір-бірімен өзара тығыз байланысты. Үйде баланың басты ұстазы ата-анасы. Бүгінгі күні ата-аналар мен ұстаздар алдында тұрған басты міндет – балаға кішкентайынан түзу тәрбие беру, еліміздің сауатты да саналы, инабатты, адамгершілігі мол ұрпағын тәрбиелеу. Егер ата мен мұғалім өзара тығыз байланыста болса, балаларға бірдей орынды, дұрыс талап қойып отырса тәуелсіз еліміздің ұл-қыздары жан-жақты дамыған азамат болып шығары сөзсіз. Екі жақты байланыс нығайғанда ғана бала тәрбиесіне қатысты күрделі мәселелердің түйіні шешіледі. Сондықтан да, бүгінгі таңда жас ұрпақ тәрбиесінде ата-ана мен ұстаздың өзара қарым-қатынасын нығайтып, жауапкершілігін арттырудың маңызы ерекше.

Бала тәрбиесінде ұстаз бен ата-ана ең алдымен баланың мінез-құлқын бақылап, оның күнделікті айналысатын ісіне бағыт-бағдар беріп, жиі әңгімелесіп, мектептегі әр түрлі қоғамдық пайдалы жұмысқа белсенді қатысуына ықпал еткені жөн. Ал, үйде әрбір ата-ана балаларының бос уақытын қалай өткізетінін жете қадағалап, зерігуіне жол бермеуі керек. Егер бала не істерін білмей босқа сенделіп жүретін болса, олар тәртіп бұза бастайды, бетімен кетуге әдеттенеді. Жасыратыны жоқ, қазір бала тәрбиесі өте қиын, күрделі жағдайда. Оқушылардың сабаққа келмеуі, түрлі тәртіп бұзушылық сияқты фактілер кездесіп жатады. Бұл жерде кейбір отбасыларда түрлі қиын жағдайлардың қалыптасуы да, балалар тәрбиесіне кері әсер етуде. Отбасындағы дағдарыс ерлі-зайыптылардың ажырасуы, заңсыз отбасын құру, некесіз баланың туылуы, тастанды бала, маскүнемдік, т.б.

келеңсіздіктерге сөз жоқ, ол баланың жан дүниесіне ауыр соққы болып тиеді. Мұндай ортада өскен бала өте қамкөңіл, тез ренжігіш, күйгелек мінезді болып өседі, ата-аналық мейірімді қатты аңсайды.

Адамды адам ететін қоршаған орта және тәлім-тәрбие десек, мектеп жасы балаларының тұлғалық ерекшеліктерінің қалыптасуына отбасы, отбасылық қарым-қатынас, отбасылық психологиялық ахуалы, тәрбиелеу стилінің маңызы зор екенін естен шығармаған жөн. Дүниеге келген баланы бірінші көретін ата-анасы, отбасы. Оның әлеуметтік ортасы бала дамуына жан-жақты әсер етеді. Әрбір отбасының мүшесі дара болғандықтан, бір-бірінің дамуына едәуір ықпал жасайды.

Заманымыздың заңғар жазушысы М. Әуезовтің: «Ел боламын десек, бесігіңді түзе», - деген нақыл сөзінің мәні тереңде жатыр. Яғни болашақ тізгінін ұстар, елінің ертеңі болар, халқының үмітін ақтай білетін дені сау, білімді де саналы жас ұрпақты өсіру талабынан туындап отыр. Осы ұлы мақсаттарға жету жолында киелі де қасиетті екі түсінік бар.

Бірі, баланың бастапқы тәрбие мектебі алтын бесік – отбасы болса, екіншісі, алтын ұя – мектеп. Бұл екі ортаның да мақсат-мүддесі ортақ. Отбасы, ата-ана адамды дүниеге әкеліп, қалыптастырып, дамытып жетілдірсе, адам бойындағы бар игі қасиет мектеп қабырғасында қаланады.

Ұлы Абай атамыз: «Адамның адамшылығы – ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады» деп көрегендікпен ой түйген. Бала өміріне қажетті тәлім-тәрбиенің іргетасы ата-ана арқылы отбасында қаланады. Дана халқымыз «Ұяда не көрсек, ұшқанда соны ілерсің», - демекші, ата-ананың әрбір іс-әрекеті балаға үлкен сабақ. Әрбір ата-ана өз балаларының тұңғыш тәрбиешілері. Бала – ата-ананың адамгершілік өмірінің айнасы.

Адамгершілік қасиет отбасы мүшелерінің бірін-бірі қадірлеуінен, олардың өзара бірлігі мен түсінушілігінен, ата-ана мен балалар арасындағы мейірімді қарым-қатынастың қалыптасуынан, үлкенге құрмет, кішіге ізет секілді толып жатқан жазылмаған заңдылықтар арқылы көрініс табады.

Кішкентай сәбилердің үлкендер не айтса соны айтатыны, не істесе соны істейтінін күнделікті өмірде жиі көріп жүрміз. Сондықтан да отбасы – баланың бастауыш тәрбие мектебі дегеніміз өте орынды. Ата-ананың жасөспірімдерді қалыптастырудағы рөлі өте зор. Ата-ананың бала алдында жеке басының үлгі-өнегесі, беделі жоғары болуы керек.

Ата-ананың киім кию, сөйлеу мәдениетінің жоғары болуы, өзгеге деген ілтипаты, үй ішіндегі тазалық пен тәртіп, сыпайы мінез, мейірімділік, төзімділік, балаға деген сүйіспеншілік тәрбие барысында өзінің оң нәтижесін берері анық. Баланың үйде көргені, ата-анасынан, жақын туыстарынан естігені – ол үшін тәрбиенің ең үлкені. Осы тұста сүрінбеу үшін ата-ананың мінез-құлқының, ізетті қасиеттерінің, жалпы мәдени дәрежесінің деңгейі өте жоғары болуы керек.

Баланы жаны мен тәні таза, рухани бай, дені сау етіп өсірумен бірге еңбекке деген сүйіспеншілікке, ұлтжандылыққа, адалдыққа, жинақылыққа баулып өсіру шарт. Осы тамаша қасиеттердің бәрін ата-ана бойынан тауып, соған еліктеп өссе және әрбір ата-ана баласының жүрегіне жол тауып, оның өмірдегі шынайы досына айналса тер төккен еңбегінің жанғаны.

«Адамның өмірінде балалық шақтан алып өткен жылы, ашық, мейірімді естеліктерден басқа маңызды, керекті, пайдалы ештеңе жоқ. Ол отбасында қалыптасып, ауыр сәттерде көмегін тигізеді» - деп Ф.М. Достоевский айтқан екен.

Жанұяның негізгі міндеттері:

- Баланың үздіксіз дамуын қадағалап отыру;
- Баланың денсаулығына қамқорлық жасау;
- Баланың оқуына көмек беріп отыру;
- Еңбек тәрбиесі және мамандық таңдауға көмектесу;
- Баланың жан-жақты дамуына көмектесу;
- Баланың қызығушылығын, бейімділігін, шығармашылығын дамыту;
- Баланы өзін-өзі тәрбиелеуге, өзін-өзі дамытуға дайындау;
- Балаға жыныстық тәрбие беру, болашақ өмірге дайындау.

Тәрбие ешқандай үзіліс дегенді білмейді. Ол тұрмыста, ойын үстінде, оқу, еңбек барысында барлық кезде жүре береді. Сондықтан «Бала тәрбиесі – баршаға ортақ» екенін ескеріп, жас ұрпақты саналы азамат етіп тәрбиелеу – ең негізгі міндетіміз.

Психологтардың пікірінше, қарым-қатынастардың барлық түрі бар: еркек – әйел, ата-аналар – балалар, балалар – ата-аналар, балалар-балалар болған отбасы ғана толық бағалы болып табылады. Отбасы мінез-құлқының бұл құрылымы шартты түрдегі тәуелсіздікке ие болатын оның әлеуметтік-психологиялық тұтастығын көрсетеді. Алайда, өмірде отбасының мұндай құрылымының бөліктері әрқашан бола бермейді. Өкінішке қарай, бүгінгі таңда толық емес отбасы көп. Оның осы заманға көп тараған түрі ерлі-зайыптылық жоқ, балаларды ата-аналардың біреуі ғана (әдетте анасы) тәрбиелейді.

Ата-анадан балаларға қиындықсыз ауысатын ең бағалы адамгершілік белгісі – бұл шеше мен әкенің ізгілігі, адамдарға жақсылық істей алуы. Әке мен шеше өз жанының бір бөлігін басқаларға беретін адамдардың қуанышы мен қайғысын бірге бөлісетін отбасында ізгі жанды, сергек, сезімтал болып өседі. Яғни, бала тәрбиесі, ең алдымен, ата-анаға, отбасындағы жағдайға байланысты. Ең басты белең алып отырған қасирет: ата-аналарымыздың жұмыссыздығы, бір жұмысты тұрақсыз істеуі, ішімдікке әуестігі, баланың көзінше былапыт сөйлеуі. Ата-аналар ұрпақ тәрбиесінде жауапкершілікті бәсеңдетпеуі тиіс. Ата-аналар балаларына үлгілі өнеге көрсете алмаса, тәрбиелі бала өсуі екіталай. Өйткені, бала ересектерге өте еліктегіш келеді, көп нәрсені: жақсыны да, жаманды да солардан үйренеді.

Жанұя мынадай 5 түрге бөлінеді:

1. Жанұядағы адамгершілік құндылығы жоғары деңгейде қалыптасқан, бақытты, дені сау жанұя. Балаларға бар мүмкіндік жасалған. Кей уақытта жекелеме кеңестер қажет болуы мүмкін;

2. Жанұядағы ата-аналардың қарым-қатынасы жақсы бола тұра, бала тәрбиесінде бағыт жоқ. Бала тек ата-ананың «ерекше» қамқорлығын сезінеді, «өзімшіл» болып өсіп келеді;

3. Ынтымақсыз жанұя. Мұндай жағдайда ата-аналар өзара қарым-қатынас дауынан аса алмайды. Бала тәрбиесі мүлде ескерусіз қалған. Өсіп келе жатқан ұрпаққа әсері болмас үшін, жанұядағы көңіл-күйді өзгертуге белсенді педагогикалық ықпал қажет;

4. Сырттай қарағанда қолайлы жанұя қатарында болғанымен, рухсыздық, нақты адамгершілік құндылықтар, ұрпақтар ізгілігінің бұзылуы сияқты жағымсыз қасиеттер басым. Мұндай жанұямен тәрбие жұмысын жүргізу ерекше қиындық тудырады;

5. Қолайсыз жанұя, мұнда дәрекілік, ұрыс-керіс, жағымсыз тәртіп сияқты сипаттар көп. Баланың қызығушылығын қорғау үшін мұндай жанұяларға тұрақты педагогикалық бақылау, қоғамдық орындардың араласуы үнемі қажет және талап етіледі.

Үлкенді сыйлау, дәрекі сөз айтпау, жанұя мүшелерінің өзара сыйластығы, біреуді сырттай жамандама, өтірік айтпау сияқты әдеттер де отбасында қалыптасады. Кей ата-ана үйіне келген жолдасын не туысын күлімсіреп қарсы алады да, үйден шығып кеткеннен кейін «ой өзі бір оңбаған адам» немесе басқаша балағаттап отырады. Ол баланың бойына да сіңетіні, ол қылықты бала да жасайтыны да белгілі. Ал, тәрбиелеудің тек сөзбен немесе айтқанын істету арқылы ғана емес, жанұя мүшелерінің өзара сыйластығы, тума-туысқан, көрші-көлемдермен түсінікте болу, сөйлеу мәнерін, бойындағы жақсы қасиеттер екенін әр ата-ана бала дүниеге келген күннен бастап ескерсе, тәрбиенің нәтижелі болары сөзсіз.

Баланы жазалау керек пе?

Неге көптеген ата-аналардың алдында ерте ме, кеш пе осы мәселе тұрады?

«Қиын бала» «Шатақ бала» деп ата-аналар өз балалары туралы жиі-жиі айтады.

Ал бала неге осылай болды?

Тәрбиенің әдісі ретінде «күшпен» тәрбиелеу – біздің заманымызда ақылға симайтын көзқарас. Шапалақтау мен тепкілеу біздің өз басымыздың тәрбиесіздігінің, өзін-өзі ұстай алмауымызды көрсету.

Баяғыда бір данышпан:

«Баланы ұрмандар. Есіңізде болсын, олар әлі кішкентай және қорғансыз. Баланы тәрбиелегенде дүре соғу аз жұмыс болғанымен, бірақ олар өскенде сіздер олардан қуаныш, махаббат күте алмайсыз. Дене жазасы мен қатыгездік арқылы сіз олардың жүрегін жараладыңыз», - деген екен.

Баланы өмірге бейімдеуде мектеп, ұстаз және ата-ананың орны бөлек. Өйткені, баланың өмір сүруге құштарлығының оянуы өзін қоршаған ортасына, ұстазға, ата-анаға, құрбы-құрдастарына, олардың күнделікті

іс-әрекеттеріне, жүріс-тұрыстарына, сырт көрінісіне, сөйлеген сөздеріне, әдептілігіне, т.б. қасиеттеріне байланысты. Баланың қоғамдық әлеуметтік дамуы жанұяда өз орнын алуынан басталады.

Жас шыбық иілгіш болса, жас адамда сондай жақсыға да, жаманға да бірдей бейім болатыны бәрімізге мәлім. Ата-ананың үйдегі іс-әрекеті балаларының көз алдында өтеді. Сондықтан ата-ана бойында жақсы, жаман әдеттерімен балаға зор ықпал ететінін ұмытпауы тиіс.

Ата-анамен бала арасындағы қарым-қатынас кезіндегі жақсы іс-әрекеттерге тоқтала кетсек:

- Баламен сәйлескенде қарапайым ережелерді сақтау;
- Баланы тыңдағанда ынтамен тыңдау;
- Баланы мазалаған мәселелерді досындай тыңдау, әңгімелесу;
- Жол сілтеу;
- Балаға, егер ол қажет деп тапса сіздің көмек бере алатыныңызды ескерту;
- Бала өзі дұрыс шешім қабылдай алатынына сенімін тудыру.

Халқымыздың сан ғасырдан бергі даналығына құлақ ассақ, «Адамның бақыты – балада» деген екен. Кез келген адам өзі өмір бойы қуып жете алмайтын бақыт деген құдыретті сөздің өлшемі өмірінің жалғасы ұрпағымен келетініне мән бермеуі де мүмкін. Біреу бақытын байлықтан тапқысы келсе, екінші біреуі даңқ пен атақтан, мансап пен қызметтен іздестіреді. Мұның бәрі түсінген адамға қолдың кірі сияқты нәрсе. Адамға нағыз бақытты – тәрбиелі ұрпағы ғана сыйлай алады. «Адам ұрпағымен мың жасайды» деген сөз тегін айтылмаса керек. Олай болса адам өмірінің мәні – өз ұрпағы.

Жас кезінде дұрыс тәрбие алмаған бала, есейе келе тәртібі қиындап, оқу үлгерімі нашарлап кетеді. Мұндай жағдайларда «не істеу қажет?» деген сұрақ туады. Әрине, ата-аналар балаларының оқу үлгеріміне күнделікті назар аударып, оны қадағалап отыруы керек. Тәрбие ешқандай үзіліссіз. Ол демалыс күндер дегенді білмейді.

Ж. Руссо: «Бала туғанда ақ қағаздай болып таза туады, оның үстіне шимайды қалай салсақ, қағаз бетіне солай түседі, бала тәрбиесі де сол сияқты, өзің қалай тәрбиелесең, солай өсіп өнеді», - деген екен.

Бұдан шығатын түйін, бала тәрбиесіне ең әуелі оның өз ата-анасының еңбекқорлығы, ұстамдылығы, ақыл-ойы, сана-сезімі, адамгершілігі әсер етпек.

Балаға мінез үш алуан адамнан жұғады.

Біріншісі – ата-анадан; Екіншісі – ұстазынан; Үшіншісі – құрбысынан.

Солардың ішінде қайсысын жақсы көрсе, сонысынан көбірек жұғады.

Адамды үш нәрсе қайғыға салады екен:

Біріншісі – кәрілік, оны өзгерте алмайсың, ол табиғи құбылыс;

Екіншісі – өлім, оны да өзгерте алмайсың, ол Алланың бұйрығы;

Үшіншісі – жаман бала, оны өзгертуге болады, тек жақсы тәрбиенің арқасында ғана.

Баланың құқығын құрметтеу – бұл олармен қарым-қатынаста әдептілік көрсету, сөйлесе білу және тыңдай білу, ұстамды болу оның адам-

дық құқын аяққа баспай оның орнына бір сәтке өзінді қойып көру, мәселені қалай шешуді бірлесіп шешу, баланың жанын жараламайтындай болуы қажет.

Баланың мінез құлқы біздің көрсеткен үлгіміз. Отбасының үлкен мүшелері өздерінің қарым-қатынасын дұрыс құруы керек. Баланың көзінше сөйлескенде бала олардың үлгісімен үйренеді.

Әрбір оқушының өзін қоршаған ортасымен тығыз қарым-қатынаста болатынын, солардың әсерімен дамитынын ескере отырып, балалардың мінезіне отбасы, мектеп және көшенің қалай әсер ететін жағдайларына жеке-жеке тоқталып көрелік.

Бала тәрбиесіне отбасының жағымсыз әсер етуі жақтарын сөз еткенде, оны үш топқа бөліп қарастыруға болады.

Бірінші топ – баланы қалай тәрбиелеуді біледі және дәл солай тәрбиелейді. Олар көп емес, алайда, өздерінің саналы өмірімен және сапалы іс-әрекетімен тек өз балаларына ғана тәрбие беріп қоймай, мектептегі қоғамдық жұмыстарға қолғабыс етіп, басқа ата-аналарға үлгі көрсетеді.

Екінші топ – өз балаларына өнегелі тәрбие бергісі келеді, бірақ қалай тәрбиелеу керек екенін білмейді. Мұндайлар ата-аналардың басым көпшілігі. Олар білмегендіктен балаларына кері әсер етуі мүмкін.

Үшінші топ – балаларды тәрбиелеудің жолдарын білмейді, білгісі де келмейді, педагогтарға қарсы тұратын төменгі әлеуметтік топ. Бұлар соншалықты көп болмағанмен, қиын балаларды беретін отбасылар.

Дарынды балалардың шығармашылық қабілетін анықтап дамыту

3. АЙТЛЕУОВА

Баланы заманына қарай икемдеп, өз заманының озық өнегесін оның санасына сіңіре білу, оларды шығармашылық бағытта жан-жақты дамыту, рухани бай, жан-жақты дамыған, дарынды, бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеу – бүгінгі күннің басты талабы.

Оқу үрдісі уақыт талабымен қаншама өзгермесін, тек ұстаз ғана оның мазмұнын оқушы санасына сіңіре алады. Қазіргі уақытта дарындылық мәселесін зерттеушілердің еңбектері көп болғанымен, дарындылықтың мән-мағынасы жөнінде олар ортақ бір пікірге келе алмауда. Сондықтан да біз баланың дарындылығы деп, оны өз құрдастарымен салыстырғанда, бірдей жағдайда білім игеру деңгейінің шоғырлығымен аса ерекше байқалатын шығармашылық қабілетінің байқалуы деп түсінеміз.

Шығармашылық – өзінің жаңашылдығымен, өзгешелігімен ерекшеленетін, өнім алуға мүмкіндік жасайтын жеке тұлға бойындағы қабілеттілік-

тің, білім мен біліктіліктің болуы, талант-қабілеттіліктің ең жоғары деңгейі.

Данышпандық – қоғам өмірінде тарихи маңызы бар, шағармашылықпен сипатталатын дарындылықтың жоғары деңгейі. Яғни баланы оқыту мен тәрбиелеуде түрлі ізденіс жұмыстары арқылы дарындылықты анықтап, олардың дұрыс қалыптасуына жағдай жасау керек. Дарынды, қабілетті балалар-өзінің бойындағы ерекше қабілеттері арқылы ең жоғары нәтижеге жеткен балалар.

Дарынды балаларды анықтау – баланың дамуын таңдаумен байланысты ұзақ үрдіс. Осы айтылғандарды ескере отырып дарынды балаларды анықтаудың мынадай ұстанымдары тұжырымдалды.

Баланың қызығуы мен бейімділігіне барынша сәйкес келетін қызмет аясында баланың іс-әрекетіне талдау жүргізу.

Дамытушылық ықпал ете отырып баланың психологиялық кедергілерін жоюға мүмкіндік беретін тренингтік әдістерді пайдалану.

Баланың дарындылық белгісін оның психикалық дамуының нақты деңгейінде ғана емес, сондай-ақ оның болашақтағы даму мүмкіндігін де есепке ала отырып бағалау.

Жұмыс нәтижесін талдау, бақылау, әңгімелеу, мұғалімдер мен ата-аналардың сипаттамалық бағалары.

Түрлі ақпарат алу көздерін пайдаланып, бала қабілеттерін кең көлемде қамтуға мүмкіндік беретін баланың мінез-құлқы мен іс-әрекетін жан-жақты бағалаудың кешенді сипаты.

Білім беру жүйесінде жаңаша мазмұн беру арқылы жан-жақты дамыған шығармашыл, рухани ой-өрісі кең жеке тұлғаны тәрбиелеу міндеті тұр.

Дарынды оқушымен жұмыс істеудің негізгі мақсаты-олардың шығармашылық жұмыста өзінің қабілетін іске асыруға дайындығын қалыптастыру. Ал мақсатқа жету оқу бағдарламасын тереңдетіп оқыту және оқушының танымдық белсенділігін дамыту арқылы жүзеге асады. Дарынды оқушымен жұмыс істейтін мұғалімге қойылатын педагогикалық-психологиялық талаптарды мынадай кезеңдерге бөлуге болады.

Мұғалімнің бағыт-бағдарына байланысты талаптар:

- дарынды оқушымен жұмыстың әлеуметтік қажеттілігін сезінуі;
- оқушыны жақсы көруі және қабілеті жоғары оқушылармен жақсы қарым-қатынаста болуы;
- дарынды оқушымен жұмысқа тұрақты қызығу таныту және нәтижелі әдіс-тәсілдерді талмай іздеуі;
- дарынды оқушымен жұмыс кезінде жоғары нәтижелерге жетуге ұмтылуы.

Мұғалімнің біліміне қойылатын талаптар:

- өзінің сабақ беретін пәнін мемлекеттік стандарт деңгейінен жоғары деңгейде білуі;
- қызмет нысанын, яғни бірыңғай педагогикалық үрдісті білуі;
- оқушы дарындылығының моделін білуі;
- жеке тұлға теориясын, оны қалыптастырудың әдіс-тәсілін білуі;
- дарынды оқушыны анықтаудың психодиагностикалық әдіс-тәсілін білуі;

- қазіргі заманға сай оқытудың жаңа технологияларын білуі;
- дарынды оқушыны оқыту, тәрбиелеу үрдісінде үлгерімге ғана көңіл бөлмей, оның басқа көрсеткіштерімен байланысына да көңіл бөлуі.

Мұғалімнің іскерлігіне қойылатын талаптар:

- дарынды оқушыны анықтау әдістерімен жұмыс жасай алуы;
- дарынды оқушыларды оқытуға арналған тереңдетілген бағдарлама құрастырып, сонымен тұрақты жұмыс жасай білуі;

- оқушы дарындылығын дамытуға қажетті зерттеу жұмыстарын жүргізе алуы;

- дарынды оқушыны зерттеуге психодиагностикалық күнделік жүргізуі;

- оқушылармен қарым-қатынасын психологиялық тұрғыдан сауатты орната білуі;

- дарынды оқушының ғылыми-ізденіс жұмыстарымен айналысуына жетекшілік етуі;

- оқушының дарындылығын анықтауда пәндік олимпиадаларға, ғылыми жоба жарыстарына, пікірсайыс ойындарына қатыстыру, баланың отбасы жағдайын зерттеу, шығармашылық қабілетін анықтау, сауалнамалар, психодиагностикалық тренингтерді өткізу, ата-анасымен әңгімелесу секілді әдіс-тәсілдерді қолданамыз.

Осы айтылған тұжырымдарды қорыта келе, дарынды балалардың қабілетін дамытудың келесі жолдарын іріктеп алуға болады:

Ғылыми-практикалық конференция (ізденімпаздық жұмыс, зерттеу жұмысы, рефераттар қорғау, жоба қорғау); Пәндік үйірмелер; Абай оқулары; Пәндік олимпиадалар; Интеллектуалдық ойындар, дебат клубы; Шеберлер байқауы (ақындар айтысы, шешендер сайысы, би үйірмесі, шебер қолдар үйірмесі).

Шығармашылық қабілеттің дамуы әрбір балаға қажет екендігін, әр тұлғаның қоғам дамуында өз орны бар екендігін біле отырып, дарынды балалардың болашаққа қызығуларымен және іс-әрекеттердің жаңа тәсілдерін көбейтуге қабілеттерімен ерекшеленетіндігін атап өту қажет. Сонымен бірге бұл жеке тұлғалық дамудың мақсаттарына да жауап береді. Бұл жөнінде К. Урбан былай деп тұжырымдаған: *«Қазіргі заман талабына сай шығармашылық қабілеттің дамуына бағытталған білім дегеніміз – аз уақыт ішінде мол идея қорын алу емес, керісінше жеке тұлғаның толық дамуын қамтамасыз ететін іс»*. Яғни, осындай жұмыс істеу бағыттары арқылы бала белгілі бір шеберлікке жеткен соң оның шығармашылық қабілеті дамиды, өзіндік идеясы туып, үлкен ізденіс пайда болады. Дарынды баланың бойындағы дамыған сана белсенділігі мен таным белсенділігі, тума қабілеті. Ол қабілет мектепте сан алуан ғылыми салалардан білім алу арқылы және ұстаздардың көмегі арқылы ашылады, дамиды.

Осындай жұмыстарды үнемі жүргізу шығармашылыққа баулып, шәкірт бойындағы талант көзін ашуға, тілін байытуға, қиялын ұштауға және өз бетінше ізденуге мол әсерін тигізеді даусыз.

Баланың мектепке даярлығын анықтауға арналған сауалнамалар

М. БАЙМБЕТОВА

1. Сөздік қорды байыту

Дидактикалық ойын: «Сөз ойла – тез ойла»

а) Мағынасы қарама-қарсы сөздерді ата.

(Ауыр-жеңіл, алыс-жақын, ащы-тұщы)

ә) Мағыналас сөздерді айтып бер.

(Тез; жылдам; шапшаң; лезде; сәтте; Сұлу; әдемі; көрікті; көркем; әсем және т.б.)

2. Көркем әдебиетпен таныстыру

Көркем әдеби шығармаларды оқып түсіндіру. Ертегі немесе әңгіме айтып беру. Ертегі, өлең, жұмбақ, әңгімені, мақал-мәтел, жаңылтпаш әңгімені ажырата білу.

- әңгіме құрату;
- жыл мезгілдерін сипаттау;
- мақал-мәтел айтқызу;
- жұмбақ шешкізу;
- жаңылтпаш айтқызып жаттықтыру.

Байланыстырып сөйлеуге үйрету. Сурет бойынша әңгіме құру.

3. Сауат ашу

1. Әріптерді ата. Сөз ойла, сөйлем құра.

2. Дыбыстардың аталуын анықтау.

Төменгі дыбыстар кездесетін суреттерді көрсету арқылы дыбыстардың сөздің басында, ортасында, аяғында келетінін сұрау.

3. Дыбыс пен әріпті ажырата білу.

Айналамен таныстыру, экология негіздері.

- серуенде, саяхатта көргендерін әңгімелеп беру;
- айналадағы өсімдіктерді атау;
- табиғатты қорғау жайлы әңгіме құрастыру;
- туған жердің тазалығын сақтау;
- айналаның (ауаның, судың) тазалығын сақтау;
- құстарға қамқорлық жасау;
- табиғат тамашаларын бақылау арқылы әңгімелесу.

4. Математикалық қарапайым түсініктерді қалыптастыру

1. Аз, көп, үлкен, кіші, қысқа, кең, тар, т.б.

2. Санау. Бір таңбалы сандар. Екі таңбалы сандар. 20-ға дейін тура және кері санау;

3. Сандардың құрамы;

4. Көлем, пішін. Түрлі геометриялық фигураларды салыстыру, теңестіру, беттестіру;

5. Уақыт, көңістік;

6. Ауызша есеп шығару.

5. Бейнелеу өнеріне бейімділігін байқау

1. Бейнелеу іс-әрекеттеріне құрал-жабдықтарды топтап жинақтату:
 - а) сурет салу, мүсіндеу, жапсыру.
2. Дидактикалық ойындар. «Сыңарын тап», «Түс таңда», «Өрнекті кілем», «Түскиіз», т.б.
3. Мүсіндеу. Сазбалшық немесе ермексаздан ойын жаттығулар: «Дастархан», «Менің сүйікті ертегім», «Әріптер әлемінде».
4. Жапсыру. Дидактикалық ойын: «Кемпірқосақ түрлері», «Ыдыстарды құрастыру», т.б.

6. Бейнелеу өнері жайындағы түсініктерін тиянақтауға арналған сауалдар

1. Жылы және суық түстерді ажырата білесің бе? (Қызыл, көк, көгілдір, қара, жасыл, сары, сарықызыл, күлгін);
2. Сарықызыл түсті алу үшін қандай түстерді қосуға болады?
3. Көк пен сары түсті қосып қандай түс алуға болады?
4. Бейнелеу өнерінің қандай жанрларын білесің? (Портрет, натюр-морт, пейзаж, анималистік, т.б.);
5. Суреттерден пейзаж түрін көрсет. (Қалалық, ауылдық, т.б.);
6. Бұл суреттің авторы кім? Сурет қалай аталады? (Ә. Қастеевтің «Күз», «Қыс», «Жайлауда» суреттерін көрсетіп сұрау);
7. Қазақтың ұлттық ою-өрнектерін ата? (Құс қанаты, қошқар мүйіз, қызғалдақ, тұмарша, тарақ, ботамойын, ботакөз, т.б.);
8. Бейнелеу өнерінің түрлерін ажырата білесің бе? (Көркемөнер туындыларын көрсету)

Живопись; графика; сәндік-қолданбалы өнер; сәулет өнері (архитектура); мүсін өнері (скульптура)

7. Жапсыру

1. Жолақ қағаздардан әр түрлі пішіндерді қию. (квадрат, төртбұрыш, сопақша дөңгелек, дөңгелек, үшбұрыш, т.б.);
2. Қос бүктеу тәсілі арқылы симметриялы бейнелерді бірнеше қатпарлап бүктеу арқылы қию дағдыларын меңгеру;
3. Геометриялық фигуралардан жолаққа, дөңгелекке, квадратқа өрнек құру;
4. Өсімдік тектес ою-өрнектерден әшекейлеу, қазақтың ұлттық ою-өрнектерімен әшекейлеу;
5. Өз еріктерімен ою-өрнек элементтерін қолданып композиция құру;
6. Әр түрлі әдіс-тәсілдерді қолдану (жұлмалап қию, қағазды бұрау, орау, т.б.);
7. Ұжымдық композиция құру.

8. Музыка жайында қарапайым ұғымдарды бекітуге арналған сауалдар:

- Үн таспадан тыңдаған әуен сазының сипаты қандай? (Көңілді, мұңды, марш екпінімен, т.б.)
- Музыканы шығарушы адамды кім деп атаймыз?
 - Әнді орындаушыны кім деп атаймыз?

- Қазақтың ұлттық аспаптарын ата?
- Өзіңнің сүйікті аспабың қандай?
- Әндерді сипатына қарай ата? (Марш, вальс, полька, т.б.)
- Музыка әуенімен би қимылдарын жаса?

9. Дене шынықтыру

Берілген бұйрық бойынша қимыл-қозғалыс жасау.

Лақтыру, өрмелеу, еңбектеу, тепе-теңдік сақтап жүру, секіру, т.б. қимылдарды орындау барысын бақылау.

Қимылды ойын: «Жаяу көкпар», «Мергендер», «Қыз қуу», т.б.

Лақтыру: «Доп лақтыру»

Допты жоғары лақтырып, екі қолмен қағып ал. Допты жерге оң қолмен 5, сол қолмен 5 рет соқ. Допты қабырғаға лақтырып, қағып ал.

Балаларға арналған сауалнама.

1. Сенің есімің кім?
2. Жасың нешеде?
3. Кіммен бірге тұрасың?
4. Отбасы мүшелерін атап айт?
5. Әкеңнің аты кім? Қайда, кім болып жұмыс істейді?
6. Қайда тұрасың? Мекен-жайыңды айтып бер?
7. Балабақшаға бардың ба?
8. Үйде қандай іс-әрекетпен айналысқанды жақсы көресің?
9. Сен қандай елде тұрасың?
10. Ең жақсы көретін ойыншығың қандай?
11. Қандай ертегілер білесің?
12. Қазақстанның қандай қалаларын білесің?

Ата-аналармен өткізілетін коучинг сабақ

К. АЛДАБЕРГЕНОВА

Коучинг мақсаты: ата-аналардың ҰБТ-ге деген көзқарасын анықтап, қорқынышын сейілту. Психологиялық қолдау көрсету.

Қажетті құралдар: ватман қағазы, түрлі-түсті маркерлер, стикерлер, сурет қиындылары, қағазға жазылған сөздер, Арман терегі (салынған сурет)

Сабақ барысы:

Құрметті ата-аналар! «ҰБТ ата-ана көзімен» атты коучинг сабағымызға хош келдіңіздер! Сабағымызды бастамас бұрын сиқырлы қобдиша ішінен сурет бөлшектерін аламыз. Қолымыздағы сурет бөлшектерін біріктіру арқылы топқа бөлінеміз. Бірінші топ қарындаш суреті, екінші топ жапырақтар, үшінші топ гүлдер суретін құрастыруы керек. (пазл) Ендеше топқа бөлініп алдық, енді үстел үстінде тұрған сөздердің ішінен өзімізге

ұнаған сөзді таңдап аламыз. Сол сөзге қатысты көршімізге жылы лебізімізді білдіреміз.

«ҰБТ ата-ана көзімен» коучинг сабағымызға 3 топ қатысады және 3 кезеңнен тұрады:

I кезең. «ҰБТ – ата-ана көзімен» тақырыбында постер қорғау;

II кезең. Жағдаят шешу;

III кезең. Арман терегі.

I кезең. «ҰБТ – ата-ана көзімен» тақырыбында постер қорғау.

3 топқа ватман қағаздары және түрлі-түсті маркерлер беріледі. Әр топқа өз ойларын ақылдаса отырып қағазға түсіру сұралады. Топқа ойларын ортаға салуға 5 минут уақыт беріледі. Болған топ қол шапалақтайды.

3 топ өкілдері өздерінің постерлерін қорғады.

II кезең. Жағдаят шешу.

Бұл кезеңде үш топқа жағдаят беріледі. Топ бірлесіп жағдаяттан шығу жолдарын іздеп, бір өкіл қорғап шығады.

I топқа жағдаят

ҰБТ. Айтулы күн жақындаған сайын мектеп бітіруші баланың ұйқысы қашып, мазасыздана бастады. Ең алдымен ол мектептің, ата-анасы және өзінің абыройын ойлады. Осыған дейін тер төгіп дайындалған еңбегінің еш кеткенін қаламады. Оның үстіне ата-анасы баласына тым жоғары талап қойып отыр. ҰБТ күні ол төмен ұпай жинады. Баланың ата-анасы ретінде балаға қандай қолдау көрсетесіз. Оның төмен ұпай жинаған себебі?

II топқа жағдаят

Балаңыз 11-сынып оқушысы. Ол мамандық таңдауға қатысты өз шешімін жасап қойған. «Болашақ дәрігермін» дейді. Ал Сіз болсаңыз балаңыздың медицинаға еш қабілеті жоқ екендігін нақты білесіз. Тәжірибелі үлкен, жанашыр адам ретінде Сіз балаңызға қалай кеңес берер едіңіз? Оның өз бейімділігіне қарай мамандық таңдауына қалай бағыттар едіңіз?

III топқа жағдаят

Сіздің 16 жасар қызыңыз және 2 жасар ұлыңыз бар. Сіз екі мезгіл жұмыс жасайсыз. Қызыңыз биыл 11-сыныпқа көшті. Алдында ҰБТ күтіп тұр. Әдетте, үй шаруасын тыңдырып, баланы да бағатын үлкен қызыңыздың күн тәртібін енді Сіз қалай өзгертесіз? Қызыңызға өз тарапыңыздан қандай қолдау көрсетіп, оның алдында күтіп тұрған емтиханға дайындалуына қалай жағдай жасайсыз?

Әр топ жағдаяттарды шешті.

III кезең. Арман терегі.

«Арман терегі» бейнеленген плакат ілінеді. Әрбір ата-ана өз баласына деген жылы лебізін, арман тілектерін стикерге жазып, «Арман терегіне» іледі.

Сабағымыздың соңында Ж.Ж. Руссоның: «Бала туғанда ақ қағаздай болып таза туады, оның үстіне шимақты қалай салсаң, қағаз бетіне солай түседі, бала тәрбиесі де солай сияқты, өзің қалай тәрбиелесең, ол солай тәрбиеленеді» - деген сөзін ескере отырып, қолымыздағы алтынымызды жақсылап тәрбиелейік және біздер оларға үлгі болар бейне екендігімізді ұмытпайық дегім келеді. Келесі кездескенше сау болыңыздар!

Психология мамандығының ерекшеліктері жайлы бірер сөз

Н. АУБАКИРОВА

Психология – адам жанын зерттейтін ғылым. Жер жүзінде қанша адам болса, сонша адамның ойы, түсінігі адам жан дүниесінің ерекшелігі болып табылады.

Мысалы, дәрігерлер адам жанының дертін емдесе, психология адам жанының рухани дертін қарастырады.

Шет елдерде психолог жұмысы жоғары деңгейде дамыған десе де болады. Өйткені, әр жұмыс орынында, сонымен қатар, әр отбасында жеке психологтар жұмыс жасайды. Біздің елімізде бұл ғылым, және түсінігі әлі де даму үстінде. Қазіргі таңда қала мектептерінде оқушылардың өз жеке мәселелері бойынша психологқа келуі жақсы қалыптысып, дамып келеді.

Осыдан оншақты жыл бұрын бұл мамандыққа деген көзқарасым мүлде басқа болатын. Олай дейтінім, қазақ қоғамында «психология» термині бүгінгідей қолданыста, қазіргідей түсінікте болған жоқ. Ал, қазірде мен осы мамандықты таңдағаным үшін қуанамын. Бүгінде осы ғылымды оқып, мәніне терең үңілгеннен кейін өмірдің барлық жағдайына, мысалы, келеңсіз жағдайларына бейімделгіш бола бастадым.

Бүгінгі біз өмір сүріп жатқан ғасыр технология заманы дегенмен, қазіргі қоғам түрлі ағымға толы. Қиындығы мен өзекті мәселелері де көп. Әр отбасында түрлі жағдайлар, әртүрлі қиындықтары бар. Сондай отбасында өсіп, тәрбие алып жатқан қиын мінезді оқушылар да көптеп кездеседі. Міне, біздер, психолог мамандар осы оқушылармен қалай жұмыс атқаруымыз керек?! Бұл біз үшін басты мәселе болмақ.

Өз мәселелеріңді шешу үшін сонымен қатар, алдыңа келген оқушылардың жан дүниесіне еніп, сол адамның мәселесін өз басыңнан өткізе отырып, дұрыс шешім қабылдау, ол психолог маманының міндеті.

Әр ортаға тез бейімделгіш, әртүрлі адамның көңілін таба алатын мамандық иесі екенімді өз өмірімнен көре аламын. Еңбек жолында ауыстырған әр түрлі ұжымға бейімделу мен үшін қалыпты жағдай. Ал, бұл процесс бала үшін оңай емес. Өйткені, мектептен мектепке баланы ауыстырғанда оның психикасына қалай әсер етеді? Міне, бала тәрбиесінде де психологияның маңызды рөл атқаратынын ата-аналарға да айтып отыруымыз керек.

Қазақтың бас ақыны Абай Құнанбаев атамыз айтқандай: «Адамға ғылым – білімді көбейтуге екі қару керек: бірі – пікірлеспек, екіншісі – берік сақтау». Иә, әр адам психологқа келгенде түрлі проблемаларын ақтарады, ішкі жан дүниесімен бөліседі. Осы жағдайда пси-

холог оның мәселесін шешіп бермегенімен, қалай шешу жолдарын көрсетіп, жол сілтейді. Оның бар ақтарған ішкі құпиясын ешқайда шығармай берік сақтау психологқа тән қасиет болуы керек.

Біздің мамандығымыз адаммен сөйлеспей тұрып адамның сыртқы бет бейнесі, киім киісі, жүріс-тұрысы, іс-қимылы, ым-ишараларына көңіл бөліп ол адамның жан дүниесіне үңіліп осыдан кейін қорытындыға келеміз.

Адамның жан дүниесіне үңіліп көңіл күйі жоқ, қорқынышын басып, алаңдап, уайымдап тұрған жанды қуанышқа бөлеп, сенімділігін арттырып, сабырлыққа жетелеу. Өзінің бойынан да сенімділік, көзінен, жанынан шуақ, бойынан қуат, жүрегінен мейірімділік сезілген жаннан нағыз психолог маманы шығады.

Баланың жақсы өсіп, үлкен азамат болуы үшін ата-ана мен ұстаз екі жақты жұмыс жасайды. Оқушының тәрбиесімен айналысады. Ал, психологтар баланың мінез-құлқының дұрыс бағытталуын қадағалайды, бағыт береді. Олармен жеке-жеке жұмыс жүргізеді. Әсіресе, өтпелі кезеңде баланың ішкі күйзелісіне қатты мән беру керек. Осы жағдайда анасына, мұғаліміне, жақындарына айта алмаған сырларын ұғу, оның ішкі жан дүниесін ашып, ақтарып алу психологтың шеберлігін білдіреді.

Оқушылардың қандай пәнге қызығушылығы бар, қандай өнері бар, қандай таланты бар?! Осының барлығын психологтар анықтап, мұғалімдерге оқушылармен жұмыс істеу үшін анықтап береді.

Оқушылардың ойлау қабілеті, зейіні, дарындылығын анықтап, оқушыларға дұрыс мінезіне сай іспен, мамандық таңдауға көп септігін тигізеді.

Бұл – менің мамандығым. Бұл мамандықты таңдамас бұрын адамның өзі шыдамды, сабырлы, ұстамды болу керек. Кез келген уақытта адамның сөзін тыңдап үйрену қажет. Сонда ғана білікті маман боларың анық...

Үйлесімді жетілген бала тәрбиелеу үшін, алдымен мына қағидаларды ұстануымыз керек:

- Позитивті ойлау;
- Ой-өрісті кеңейту;
- Спортпен шұғылдану;
- Қол қусырып отырмау;
- Әр кез кемелдену;
- Өз уақытыңызды қадірлеу;
- Жақындарыңызға көмектесу;
- Көп оқу;
- Жақсы көру.

Біз барлығымыз жай ғана адамбыз. Әр адам – ешкімге ұқсамайтын, жеке дара тұлға. Ал, біздер олардың жан дүниесімен сөйлесіп, қандай да бір күйзелістен алып шығуымыз керек. Әр адам бақытты болуға лайық! Мен өз мамандығымның осындай асыл қасиеттерді ұғындыра білетіндігі үшін таңдадым.

Авторлар туралы мәлімет Сведения об авторах

АБИЛБАКИЕВА Галия Турысбековна – PhD, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің аға оқытушысы. Алматы қаласы.

АЙТЛЕУОВА Замира Сүлейменқызы – «Қайнар» мектеп-гимназия» КММ психологы. Мақтарал ауданы, Түркістан облысы.

АЛДАБЕРГЕНОВА Камшат Убайдуллақызы – «Бейнеу лицейі» ММ педагог-психологы. Бейнеу селосы, Бейнеу ауданы, Маңғыстау облысы.

АУБАКИРОВА Нургуль Кабделгазезовна – №11 орта мектебінің педагог-психологы. Қостанай қаласы, Қостанай облысы.

АХМЕДАЛИЕВА Дина Уалиқызы – Қ. Сәтбаев атындағы ЖОББМ әлеуметтік педагогы. Тасқала ауданы, Батыс Қазақстан облысы.

ӘДІЛГЕРЕЕВА Гүлжан Сапақызы – Бостандық орта жалпы білім беретін мектебінің педагог-психологы. Казталов ауданы, Батыс Қазақстан облысы.

БАЙМБЕТОВА Мира Қуатжанқызы – Саға мектеп-бала бақшасының педагог-психологы. Ойыл ауданы, Ақтөбе облысы.

БИКИНЕЕВА А. – врач-психиатр ОПМПК №3 г. Жаркент. Панфиловский район, Жетысуская область.

ҚАЗЫ Ақмарал – Абай атындағы ҚазҰПУ Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу кафедрасының студенті. Алматы қаласы.

НУРМАГАМБЕТОВА Дана Бактыбекқызы – магистрант Академии «Кайнар», г. Алматы.

ОРАЗОВА Таңшолпан Қайырбекқызы – Жаңақала мектеп-гимназиясының педагог-психологы. Жаңақала ауылы, Батыс Қазақстан облысы.

САДЫРБАЕВА Бахытжамал Амангелдіқызы – Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық университетінің магистр, аға оқытушысы. Алматы қаласы.

ШОТАН Ақбілек Ермаханқызы – Әл-Фараби атындағы №145 жалпы білім беретін мектептің логопеді. Алматы қаласы.

Индекс 75487

Мектептегі психология -
Психология в школе
журналы

Құрметті оқырман қауым!

Қолдарыңызға тиіп отырған журнал мектеп, мектепке дейінгі, арнайы, жоғары оқу орындары мұғалімдері мен оқытушыларына, жалпы оқырмандарға арналған. Журналға «Казпочта», «Ернұр пресс», «Евразия Пресс», «Экспресс почта» және Post.kz сайты арқылы жазылған тиімді.

Жазылу ай сайын жүргізіледі.

Мекен-жайымыз: 050036, Алматы қаласы, Мамыр-2, 13-7.

Қиып
алыңыз да,
жазылыңыз!

Басылым индексі

АБОНЕМЕНТ

75487

Мектептегі психология -
Психология в школе

Комплекті саны

2025 жылға, айлары

қайда													

(почта индексі)

(мекен-жайы)

кімге

(аты, жөні)

ПВ	орны

Тасымалдау карточкасы

75487

Басылым индексі

Бағасы	Жазылу мекен-жайын өзгерту	...теңге	...тиын	комплекті саны
		...теңге	...тиын	

2025 жылға, айлары

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
қайда											

қайда

(почта индексі)

(мекен-жайы)

кімге

(аты, жөні)

050036, Алматы қаласы,
Мамыр-2 ы/а, 13-7.
Тел/факс: 8 (727) 255-72-94.

Индексі 75487

